

Marcin M. Wiszowaty¹

**Referendum monarchiczne jako forma legitymizacji, restytucji,
zniesienia lub reformy ustroju monarchicznego
we współczesnej praktyce ustrojowej (1944–2011)**

I.

Zagadnienie legitymizacji ma fundamentalne znaczenie dla funkcjonowania władzy i społeczeństwa. Znaczna ilość teorii legitymizacyjnych, wielość aspektów badawczych oraz rozbieżności terminologiczne wymagają sprecyzowania na potrzeby niniejszego artykułu tzw. obiektów legitymizacji, a także określenia argumentów służących do ich uprawomocnienia. Do wspomnianych obiektów zaliczam z jednej strony ustrój polityczny, z drugiej – władze, czyli personel polityczny. Przyjmuję także, iż procesy legitymizacyjne obejmują oba obiekty, przy czym uprawomocnienie (poparcie, wiara, uzasadnienie) jednego z obiektów może wpływać na drugi, a w efekcie wzmacniać lub osłabiać legitymizację całego systemu, aż po delegitymizację².

O ile problem legitymacji władzy politycznej jest kluczowy zarówno dla rządów monarchicznych, jak i demokratycznych, o tyle w sferze obiektów i argumentów legitymizacyjnych pojawiają się między nimi różnice. Rządy demokratyczne oparte na zasadach elekcyjności i kadencyjności odwołują się przede wszystkim do argumentów o charakterze pragmatycznym, takich jak: prosperity ekonomiczne, porządek społeczny czy pokój (szczególnie w wyniku sukcesu w wojnie). Zdaniem C. J. Friedricha „demokratyczna legitymacja w nowoczesnym społeczeństwie jest podporządkowana testowi

---

¹ Autor jest adiunktem w Katedrze Prawa Konstytucyjnego i Instytucji Europejskich Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego.

² T. Biernat, *Legitymizacja władzy politycznej. Elementy teorii*, Toruń 2000, s. 78, 87–88.

osiągnąć, szczególnie w rzeczywistości ekonomicznej³. Uprawomocnienia systemu monarchicznego, w którym władza królewska ma charakter dziedziczny i jest sprawowana dożywotnio⁴, dokonywano, posługując się argumentami idealistycznymi. Mógł to być zarówno fakt pochodzenia władzy od niepodważalnego zwierzchniego autorytetu – Boga, jak i jej zbieżność z naturalnym porządkiem rzeczy czy odwieczność⁵. Pytania o legitymizację ustroju monarchicznego formułuje się rzadziej niż w przypadku republiki, przy tym dotyczą one przede wszystkim kwestii ustroju politycznego. Argumenty o charakterze personalnym są rozpatrywane rzadziej. Można tu przykładowo wymienić: ujemny bilans rządów monarchy, negatywną ocenę jego kluczowych decyzji czy też osobiste cechy, które stawiają pod znakiem zapytania dalszą zdolność do sprawowania władzy. Czynnikiem wpływającym na legitymizację monarchii w aspekcie personalnym może być również istnienie konkurencji w prawie do tronu – zarówno w łonie jednej rodziny (problem pochodzenia, starszeństwa i płci), jak i między różnymi rodami roszczącymi sobie prawa do tego samego tronu. Skutkiem delegitymizacji ustroju monarchicznego będzie zmiana ustroju, najczęściej na republikański. Rozważania na temat legitymizacji w warunkach systemu republikańskiego dotyczą głównie czynnika personalnego („komu powierzyć sprawowanie władzy na kolejną kadencję?”). W tym wypadku delegitymizacja będzie prowadzić do wymiany ekipy rządzącej czy zmian w konstrukcji sceny politycznej, rzadziej do podważenia zasadności ustroju republikańskiego i jego zmiany.

Przełomowy dla historii europejskich monarchii wiek XVIII zapoczątkował postępującą laicyzację życia społeczno-politycznego. Ta, jedna z głównych konsekwencji ideologii oświeceniowej, doprowadziła do znacznego osłabienia argumentów legitymizacyjnych odwołujących się do religii. Choć nie zarzucono ich zupełnie, to coraz powszechniej uzupełniano o ele-

---

³ C. J. Friedrich, *Man and his Government. An Empirical Theory of Politics*, New York 1963, [za:] W. Sokół, *Legitymizacja*, [w:] *Encyklopedia politologii*, t. 1, red. W. Sokół, M. Żmigrodzki, Kraków 1999, s. 171–172.

⁴ Przypadki monarchii elekcyjnych (Watykan, Kambodża), abdykacji monarchów, zamachów stanu czy konfliktów sukcesyjnych stanowią wyjątki od reguły i nie mają na nią większego wpływu.

⁵ W. Sokół, *op.cit.*, s. 170–171.

menty utylitarystyczne. Do ładu i bezpieczeństwa doszły takie wartości jak zamożność państwa i pomyślność jego mieszkańców (Francis Bacon)⁶.

Ocena działań władcy jako argument legitymizacyjny była podstawą doktryny prawa oporu. W licznych wersjach kształtujących się już od okresu późnej starożytności odróżniała ona króla rzeczywistego, a więc sprawiedliwego (*rex iustus*), od tyrańca (*tyrannus*). Tyrania mogła wynikać z uzurpacji, ale również z nieprawości działania władcy (papież Grzegorz VII). Św. Tomasz z Akwinu uznał opór wobec tyrańca nie tylko za prawo, ale wręcz obowiązek poddanych. Różne koncepcje przyznawały prawo do oceny i usunięcia tyrańca duchowieństwu, papieżowi, możnowładcom lub urzędnikom państwa, ale również całej wspólnocie poddanych, a nawet pojedynczym jednostkom⁷.

Wydarzenia rewolucji francuskiej i okresu napoleońskiego odcisnęły głębokie piętno na ustroju monarchicznym. Pomimo restytucji monarchii pełny powrót *ancien régime'u* okazał się niemożliwy. XIX-wieczna doktryna legitymizmu sformułowana podczas kongresu wiedeńskiego była nieudaną próbą reanimacji absolutyzmu. Wykluczała wszelkie formy kontroli monarchy i współudziału w jego rządach przez poddanych. Stanowiła, że władza królewska nie zależy od woli ludu, ale wynika z nienaruszalnych praw dynastycznych nabytych przez monarchów, a nawet z woli Boga. Na paradoks zakrawa fakt, że doktrynę legitymizmu sformułowano po raz pierwszy w konstytucji (Karcie Konstytucyjnej Ludwika XVIII)⁸. Monarchia weszła już bowiem na drogę konstytucjonalizmu, co miało zaowocować wkrótce istotnymi zmianami jej formy i rzucić nowe światło na problematykę jej legitymizacji.

Ustrój monarchii konstytucyjnej przewiduje współistnienie instytucji i organów typowych dla rządów monarchicznych oraz republikańskich. Najpoważniejszą konsekwencją zastąpienia monarchii tradycyjnej przez konstytucyjną była utrata przez monarchów pozycji suwerena. W warstwie symbolicznej przejawia się to w zmianie tytułatury monarchów (np. król Francuzów, król Belgów, zamiast król Francji czy król Belgii). Przejęcie su-

⁶ J. Baszkiewicz, *Powszechna historia ustrojów państwowych*, Gdańsk 2002, s. 179–180.

⁷ B. Szlachta, *Prawo oporu*, [w:] *Słownik historii doktryn politycznych*, t. 4, red. M. Jaskólski, Warszawa 2009, s. 746–755.

⁸ K. Chojnicka, *Legitymizm*, [w:] *Słownik historii doktryn politycznych*, t. 3, red. K. Chojnicka, M. Jaskólski, Warszawa 2007, s. 517–518.

werenności przez naród (lub lud) sprawiło, że monarchowie utracili dotychczasowe ekskluzywne prawo wyłącznego decydowania o kluczowych sprawach państwa. Decyzje te miały być odtąd podejmowane przez naród – czy to w drodze bezpośredniego, powszechnego głosowania, czy za pośrednictwem przedstawicieli w parlamencie. Konsekwencją demokratyzacji monarchii było pojawienie się w ustrojach państw monarchicznych nieodzownych dla parlamentaryzmu wyborów, a nawet instytucji demokracji bezpośredniej.

Wśród badaczy procesów ustrojowych zachodzących na świecie od schyłku XVIII w. dominuje pogląd o stopniowym zanikaniu monarchii, które doprowadzi do zastąpienia ich republikami. Monarchie konstytucyjne wprost określa się formą państwa o charakterze przejściowym pomiędzy monarchią absolutną a republiką⁹. Nie wdając się w dyskusję ze zwolennikami tej tezy, można stwierdzić, że proces ten wciąż trwa, jest daleki od zakończenia, a jego finał nie jest przesądzony¹⁰. Statystycznie po II wojnie światowej liczba państw, w których zniesiono monarchię na rzecz demokracji, przeważa nad przypadkami odwrotnymi. W części państw doszło do zniesienia monarchii, jednak wprowadzono nie system demokratyczny, lecz autorytarny lub totalitarny¹¹. Można więc przewidywać w tych państwach kolejną zmianę systemu politycznego. Pytanie, czy będzie to powrót do monarchii (zapewne konstytucyjnej), czy wprowadzenie demokracji, pozostaje otwarte. Tytułem przykładu można wskazać trzy wydarzenia z historii najnowszej. Każde ilustruje inny kierunek transformacji ustrojowej. Zniesienie monarchii w Iranie (1979 r.) dało początek tzw. republice islamskiej, która nie spełnia wielu standardów demokratycznych. W Hiszpanii autorytarne rządy F. Franco zostały zastąpione monarchią konstytucyjną (1975 r.). W postkomunistycznej Kambodży ustanowiono w 1993 r. rządy monarchiczne.

Proces zmian ustrojowych i przechodzenia od monarchii do demokracji lub odwrotnie jest znany od starożytności. Już Polibiusz dostrzegł jego powtarzalność wedle określonej sekwencji¹². Mylił się jedynie, określając cykl zmian ustrojowych w sposób ścisły. W rzeczywistości nie przebiega on tak

⁹ S. Grodziski, *Porównawcza historia ustrojów państwowych*, Kraków 2008, s. 330.

¹⁰ Z jednej strony podejmowane próby zniesienia monarchii konstytucyjnej na rzecz republiki zakończyły się fiaskiem.

¹¹ S. P. Huntington, *Trzecia fala demokratyzacji*, Warszawa 1995, s. 66.

¹² R. Małajny, *Trzy teorie podzielonej władzy*, Katowice 2003, s. 40.

samo w każdym z państw, co powoduje, że w tym samym czasie istnieją obok siebie zarówno państwa monarchiczne, jak i republiki. Wzajemne inspiracje ustrojowe są nieuniknione. Chociaż zachodzi więcej przypadków demokratyzacji monarchii, to również w ustrojach państw republikańskich odnajdujemy rozwiązania bardziej typowe dla monarchii. Pomijając te, które republiki przejęły po monarchiach na etapie przechodzenia do demokratycznej formy ustrojowej, jak chociażby tradycyjne uprawnienia prezydenta jako głowy państwa, jako przykład instytucji o monarchicznej proveniencji można wskazać np. dożywotnie członkostwo byłych prezydentów V Republiki Francuskiej w Radzie Konstytucyjnej lub dożywotni mandat eksprezydentów Włoch w Senacie.

Tematyka niniejszego artykułu kieruje naszą uwagę na przypadki zastosowania jednej z instytucji demokratycznych, jaką jest referendum, w kwestiach „monarchicznych”, jak: zniesienie, restytucja lub reforma monarchii.

Cezurą niniejszego opracowania uczyniono koniec II wojny światowej ze względu na ogromne znaczenie, jakie ten globalny konflikt miał dla historii konstytucjonalizmu. Wyjątek uczyniono dla wydarzeń w Islandii w 1944 r. Zorganizowane tam wówczas referendum odbyło się co prawda jeszcze w trakcie II wojny światowej, ale jego wynik miał decydujący wpływ na formę ustrojową państwa w okresie powojennym. Wszystkie pozostałe referenda opisane w artykule miały miejsce już po wojnie. W omawianym okresie odbyły się 24 referenda, które dotyczyły monarchii. W niektórych państwach dwa (Malediwy, Sikkim), a nawet trzy razy (Grecja).

W prezentacji poszczególnych referendów monarchicznych zrezygnowano ze stosowania kryterium formalnego (chronologicznego czy terytorialnego). Wynika to zarówno z faktu znacznej rozpiętości czasowej i geograficznej zestawu opisywanych referendów, jak również z konstatacji, że te kryteria nie miały znaczącego wpływu na formę czy rezultat opisywanych referendów. Za właściwszą metodę uznano pogrupowanie ich według kryterium merytorycznego (cel referendum) oraz uzupełniających kryteriów pochodnych. Zgodnie z kryterium celu dokonano podziału na referenda zmierzające do zniesienia, restytucji lub instalacji albo reformy ustrojowej monarchii. Kryteria pochodne dotyczą funkcji, przyczyn i formy referendów. Ich pełniejsze wyodrębnienie zapewni analiza takich kwestii jak: przebieg referendum (spełnienie wymogów formalnych i zachowanie standardów), pozytywny lub negatywny rezultat wobec pierwotnych zamierzeń inicjatorów,

a także rola czynników zewnętrznych. Ograniczenia objętościowe artykułu pozwoliły jedynie na ogólną, a miejscami wręcz skrótową charakterystykę poszczególnych referendów. W tekście dokonano przeglądu wszystkich referendów dotyczących monarchii, jakie odbyły się na całym świecie po II wojnie światowej. Wśród zagadnień szczegółowych wymagających zbadania, a przekraczających ramy niniejszego opracowania, znajduje się przykładowo kwestia czynników, które zdecydowały o ostatecznym odstąpieniu od idei zorganizowania referendum na temat zniesienia lub restytucji monarchii z takich powodów jak przewidywany poziom poparcia dla monarchii lub konkurencja w prawie do tronu kilku pretendentów jako niosąca zagrożenie konfliktem wewnętrznym. Autor wyraża nadzieję, że problematyka referendów monarchistycznych, nieomal nieobecna w polskiej literaturze naukowej, doczeka się dalszych, pogłębionych badań i analiz, na co bez wątpienia zasługuje.

II.

Pierwszą i jednocześnie najliczniejszą z prezentowanych grup tworzą referenda, których celem było zniesienie monarchii lub które doprowadziły do jej zniesienia. Pierwszą podgrupę stanowią referenda zorganizowane w celu ostatecznego uniezależnienia się odzyskującego lub uzyskującego niepodległość państwa od dawnego państwa zwierzchniego. W przypadku państw monarchicznych o istniejącej więzi decydowała unia personalna. Zwolennicy jej zerwania przedstawiali ją jako przejaw faktycznej podległości, a jej zerwanie jako konieczny element pełnego usamodzielnienia się. Referendum uznano za właściwą formę podjęcia tak fundamentalnej decyzji ustrojowej.

Islandia uzyskała status suwerennego państwa w drodze tymczasowego Aktu o Unii z Królestwem Danii zawartego dnia 30 listopada 1918 r. Jeśli po 25 latach (1943 r.) strony nie poddałyby traktatu rewizji, po kolejnej 3 latach miał on wygasnąć¹³. Zajęcie Danii przez Niemcy w czasie II wojny światowej sprawiło, że wspólny monarcha przestał wykonywać swoje funkcje, również na rzecz Islandii. W konsekwencji islandzki parlament (*Alþingi*) ustanowił regenta (dnia 9 kwietnia 1940 r.). Chociaż część deputowanych uznała unię za wygasłą, dopiero dnia 17 maja 1943 r. *Alþingi* wydał rezolucję o nie-

¹³ L. B. Orfield, *The Growth of Scandinavian Law*, Philadelphia 2002, s. 87.

przedłużaniu traktatu o unii z Danią. Nie ustanowił jednak prezydenta ani nie proklamował republiki. Decyzję o przyszłym ustroju państwa przekazano Islandczykom, którzy w referendum zorganizowanym w dniach 20–23 maja 1944 r. odpowiedzieli na dwa pytania. Pierwsze dotyczyło zniesienia unii personalnej z Królestwem Danii (97,35% za, 0,52% przeciw, 2,13% głosów nieważnych lub pustych kart). Drugie – ustanowienia ustroju republikańskiego w miejsce monarchii (za: 95,04%, przeciw: 1,44%, nieważne głosy i puste karty: 3,52%). Frekwencja wyniosła 98,6%¹⁴. Nowa, republikańska konstytucja weszła w życie dnia 17 czerwca 1944 r. Istotny wpływ na wynik głosowania miała promocja idei republikańskiej przez Amerykanów, których oddziały stacjonowały na wyspie od 1940 r., a także znacząca poprawa sytuacji gospodarczej Islandii i zwiększenie wpływów budżetowych wyspy podczas ich obecności¹⁵.

Do tej samej grupy należą referenda, które odbyły się w państwach należących do Brytyjskiej Wspólnoty Narodów. Ich przedmiotem była zarówno decyzja dotycząca ustroju państwa, jak i ewentualnej dalszej przynależności do Wspólnoty. Potencjalna konieczność opuszczenia brytyjskiego *Commonwealthu* stanowiła ważny argument o charakterze ekonomicznym przeciwko znoszeniu unii personalnej ze Zjednoczonym Królestwem. Osłabił go znacznie kazus Indii, które w 1950 r. stały się republiką, ale pozostały członkiem Wspólnoty.

Wśród czterech referendów należących do omawianej grupy pierwsze miało miejsce w 1961 r. w Związku Południowej Afryki, który powstał w 1910 r. w wyniku połączenia brytyjskich kolonii w południowej części kontynentu. Związek był państwem unitarnym w formie monarchii konstytucyjnej. Monarchę brytyjskiego, jako głowę państwa, reprezentował gubernator. Referendum zorganizowano pod hasłem zerwania z reliktem brytyjskiej dominacji kolonialnej w Afryce. Prawo udziału w głosowaniu otrzymali biali mieszkańcy Związku oraz Południowo-Zachodniej Afryki (dzisiejsza Namibia), którzy ukończyli 18 lat (obniżono granicę wieku wynoszącą w wyborach 21 lat). Z wyjątkiem prowincji Natal na wschodzie, gdzie przeważała wśród białych ludność anglojęzyczna, na większości terytoriów Związku dominowali Afrykanerzy popierający w większości republikę. Mieszkań-

¹⁴ J. J. Horton, *Iceland: History*, „Western Europe. Regional Surveys of the World”, London 2003, s. 313.

¹⁵ J. Osiński, *Konstytucja Republiki Islandii. Wstęp*, Warszawa 2009, s. 17.

cy Natal poważnie rozważali secesję ze Związku, do której jednak nie doszło. Referendum odbyło się dnia 5 października 1960 r. Pytanie brzmiało: „Czy popierasz ustrój republikański dla Związku?”. Wyniki: 52,3% za, wobec 47,7% przeciw¹⁶. Czarnoskórzy mieszkańcy kraju stanowiący ok. 70% populacji, nie mieli żadnego wpływu na podjętą decyzję¹⁷. Kwestia przynależności do Wspólnoty rozwiązała się w inny od spodziewanego sposób. Fakt, że obowiązującą w Związku ideologią był *apartheid* spowodował, że wiele państw – członków Wspólnoty z Azji i Afryki zagroziło odejściem z niej w razie przyjęcia RPA. Aby uniknąć konfrontacji, ostatecznie nie doszło do zgłoszenia przez RPA akcesu i z dniem 31 maja 1961 r., wraz z powstaniem Republiki Południowej Afryki, jej członkostwo we Wspólnocie Narodów Brytyjskich ustało, a królowa brytyjska przestała pełnić funkcję głowy państwa¹⁸.

Dnia 6 listopada 1999 r. odbyło się referendum, w którym obywatele Australii mieli zdecydować m.in. o zniesieniu monarchii i zastąpieniu jej republiką, w której głową państwa będzie prezydent wybierany większością 2/3 głosów połączonych izb parlamentu¹⁹. We wszystkich prowincjach z wyjątkiem stolicy zwyciężyła monarchia stosunkiem głosów 54,87% do 45,13%. Powodem niepowodzenia republikanów nie było jednak poparcie Australijczyków dla monarchii, ale błędy popełnione przy organizacji referendum i kampanii referendalnej (choć zwolennicy republiki wydali na kampanię sześciokrotnie więcej środków od monarchistów²⁰). Wśród nich warto wymienić kilka. Opowiedzenie się za zniesieniem monarchii połączono z konkretnym sposobem kreacji nowej głowy państwa – prezydenta. Choć ok. 70% zwolenników republiki popierało wybory bezpośrednie, w referendum zaproponowano bezalternatywny wybór pośredni. Choć wybory bezpośrednie prezydenta słusznie łączono z groźbą jego upolitycznienia (szczególnie w wypadku, gdyby większość parlamentarna znalazła się w opozycji wobec prezydenta), to wybór pośredni obywatele postrzegali jako utratę prawa wpływu na obsadę najwyższego urzędu w państwie na rzecz polityków

¹⁶ *Official Yearbook of South Africa*, Vol. 12, 1986, s. 131.

¹⁷ G. Mwakikagile, *Africa 1960–1970: Chronicle and Analysis*, Dar es Salaam 2009, s. 242.

¹⁸ *Ibidem*, s. 69

¹⁹ B. Tranter, *The Australian constitutional referendum of 1999: evaluating explanations of republican voting*, „*Electoral Studies*” nr 22, 2003, s. 677–678.

²⁰ B. Cross, *The Australian Republic Referendum, 1999*, „*The Political Quarterly*” Vol. 78, No. 4, 2007, s. 561.

w parlamencie. Pośredni wybór prezydenta cieszył się poparciem wyłącznie dobrze wykształconych i zamożnych mieszkańców dużych miast (*Char-donnay drinkers*²¹). W kampanii stosowano wiele środków, które antagonizowały grupy społeczne (mieszkańców miast i wsi, dużych i małych stanów, bogatych i biednych, wykształconych i niewykształconych). Przeciwnikom odmawiano patriotyzmu („kto nie jest za republiką, ten nie jest patriotą”²²). Co ciekawe – zdaniem konstytucjonalistów ustalenie sposobu wyboru nowego prezydenta w ogóle nie wymagało zmian w konstytucji²³.

W czasie kampanii referendalnej poruszono kilka ciekawych kwestii, których szczegółowe omówienie, niestety, przekracza ramy niniejszego artykułu. Warto jednak choćby wspomnieć o kilku. Zastąpienie określenia „poddani królowej” – „obywatelami Australii” wzbudziło zastrzeżenia na tle konstytucyjnego zakazu jakiegokolwiek dyskryminacji poddanych. Propozycja zniesienia monarchii podzieliła stany australijskie, grożąc nawet secesją części z nich. Zdaniem monarchistów bez względu na wynik referendum ogólnokrajowego zniesienie monarchii w Queensland wymagałoby odrębnego, stanowego referendum²⁴. Monarchiści przekonywali także, że młoda republika będzie bardziej podatna na zamach stanu czy przewrót wojskowy.

Badania dotyczące referendum dowiodły, że od 1995 r. zwolennicy republiki stanowili większość, ale w ostatnich tygodniach przed głosowaniem nastąpił spadek poparcia. Dla części głosujących głos „nie” dla republiki był *de facto* wyrażeniem dezaprobaty dla premiera i jego działań, co upodobniło referendum monarchiczne w plebiscyt popularności rządu. Pomimo podjęcia przez Partię Liberalną próby ponownego zorganizowania głosowania w sprawie monarchii, poprzedzonego tym razem gruntownymi badaniami opinii i przygotowaniem, propozycja ta została skrytykowana i odrzucona²⁵.

Referenda zorganizowane w wyspiarskich państwach Tuvalu oraz St. Vincent i Grenadynach również zakończyły się zwycięstwem zwolenników monarchii, a oba państwa pozostały członkami Brytyjskiej Wspólnoty

---

²¹ H. Irving, *The republic referendum of 6 November 1999*, „Australian Journal of Political Science” Vol. 35, No. 1, 2000, s. 112–113.

²² M. Kirby, *The Australian Referendum on a Republic – Ten Lessons*, „Australian Journal on Politics and History” Vol. 46, No. 4, 2000, s. 526.

²³ H. Irving, *op.cit.*, s. 114.

²⁴ B. Cross, *op.cit.*, s. 561.

²⁵ *Ibidem*, s. 564.

Narodów. W 2008 r., przy frekwencji niewiele przekraczającej 20%, 64,98% mieszkańców Tuvalu opowiedziało się za utrzymaniem monarchii, a 35,02% za republiką²⁶. Dnia 25 listopada 2009 r., przy frekwencji 54% (spowodowanej częściowo względami atmosferycznymi – obfite opady deszczu), 43,13% mieszkańców St. Vincent i Grenadyn opowiedziało się za zniesieniem monarchii. Konstytucja wymagała dla podjęcia takiej decyzji większości 2/3 głosów. Zwolennikiem zmiany ustrojowej i inicjatorem referendum była rządząca lewicowa Partia Jedności Pracy. Premierowi R. Gonsalvesowi nie pomogły podejrzenia o chęć wprowadzenia na wyspach silnych rządów prezydenckich na wzór Kuby Castro i Wenezueli Chaveza²⁷.

Powyższe przykłady pokazują, że to nie brak poparcia dla idei pełnej samodzielności, ale obawa przed konsekwencjami zerwania unii personalnej zdecydowały w większości przypadków o wyniku referendum. Koniec unii oznaczał konieczność zmiany osoby monarchy (rodziny panującej) lub zastąpienia monarchii republiką. Decydujące znaczenie okazały się mieć sympatie republikańskie nierzadko wspierane z zewnątrz, autorytet osoby monarchy niska ocena rządu jako inicjatora referendum, brak tradycji republikańskich i obawa przed tą formą ustrojową, względnie – brak zgody na konkretny, zaproponowany system rządów.

III.

Cel przeciwny do wspomnianego w poprzednim punkcie miały referenda zorganizowane dwukrotnie w azjatyckim Królestwie Sikkim, położonym między Tybetem i Indiami. Przeciwnicy ustanowionej w XVII w. monarchii, którzy wielokrotnili swoje działania po odzyskaniu niepodległości przez Indie i wycofaniu się z regionu przez Anglików, żądali nie tylko zniesienia sikkimskiej monarchii, ale również likwidacji odrębności państwowej Królestwa oraz włączenia jego terytorium do Indii jako kolejnego stanu. O ile referendum z 1947 r. zakończyło się zwycięstwem monarchii i niepodległości, w 1975 r. zwolennicy akcesji do Indii odnieśli sukces. Wymienia

²⁶ *Tuvaluans vote against Republic*, „Headline News. Tala o Tuvalu”, <http://www.tuvalu-islands.com/news/archives/2008/2008-04-30.htm>, (10.11.2011).

²⁷ *Referendum day on monarchy, constitutional reform in St. Vincent & the Grenadines*, 25.11.2009; *Constitutional reform referendum defeated in St. Vincent & the Grenadines*, 26.11.2009, <http://www.antillean.org>, (10.11.2011).

się kilka powodów takiego rezultatu, o charakterze zarówno wewnętrznym, jak i zewnętrznym. Wśród tych drugich wskazuje się przede wszystkim na zaangażowanie premier Indiry Gandhi, która w przeciwieństwie do swojego poprzednika (J. Nehru) od początku zmierzała do likwidacji odrębności i przyłączenia Sikkimu do Indii. Istotny był także fakt, że Sikkim, stanowiący dawniej część Tybetu, znajdował się w sferze zainteresowania Chin, które gotowe były do zbrojnej interwencji w celu wsparcia roszczeń terytorialnych Sikkimu wobec Indii. Pretekstu dostarczyła druga żona króla (*chogyal*) Sikkimu, ambitna Amerykanka, której głośno deklarowane roszczenia terytorialne mogły okazać się dla Chin użytecznym pretekstem do rozpoczęcia działań zbrojnych i pokrzyżować plany indyjskie. Niepoprawna królowa pogarszała i tak fatalną opinię, jaką miał u poddanych król. Nie dziwi więc wzrost popularności antymonarchicznego Narodowego Kongresu Sikkimu w latach poprzedzających II referendum. Kiedy w 1973 r. na dziedzińcu pałacu królewskiego wybuchły krwawe rozruchy, a premier (skłócony z monarchą) zwrócił się z prośbą o interwencję do Indii, los Sikkimu był przesądzony. Na mocy 35. poprawki do Konstytucji Indii z dnia 1 marca 1975 r. ustalono zasady stowarzyszenia Sikkimu z federacją indyjską. Dnia 14 kwietnia 1975 r. odbyło się referendum, w którym za przyłączeniem się do Indii opowiedziało się 97,5% głosujących (niecałe 60% dorosłych mieszkańców kraju miało prawa wyborcze). 36. poprawka do Konstytucji Indii z 26 kwietnia przewidywała włączenie dawnego Królestwa Sikkimu jako nowego stanu Indii (weszła w życie 16 maja 1975 r.)²⁸.

IV.

Referenda dotyczące monarchii organizowano również w celu zniesienia ustroju narzuconego siłą.

Referendum greckie z 1973 r. było trzecim zorganizowanym w tym kraju po II wojnie światowej. Stosunkowo krótkie dzieje monarchii greckiej, ustanowionej w 1832 r. w efekcie greckiej wojny o niepodległość (w latach 1821–1829), są wyjątkowo burzliwe. Towarzyszące jej kolejne wojny i zama-

---

²⁸ R. Gupta, *Sikkim: The Merger with India*, „Asian Survey” Vol. 15, No. 9, 1975, s. 786–798; Official Portal of the government of Sikkim, <http://sikkim.gov.in/ASP/Misc/about-sikkim.htm>, (10.11.2011).

chy stanu zdecydowały o dużej niestabilności rządów. Okres międzywojenny upłynął w Grecji na kolejnych zmianach rządów między republiką a monarchią²⁹. W 1967 r. kolejny zamach stanu pozbawił monarchę władzy. Przywódca *junty* płk G. Papadopoulos powołał regenta, ale wkrótce rozpoczął negocjacje z monarchą dotyczące jego powrotu do władzy. Fiasko negocjacji doprowadziło do przyjęcia nowej konstytucji, osłabiającej pozycję króla (1968 r.). W 1972 r. sam Papadopoulos objął funkcję regenta oraz premiera. Kryzys w ścisłym kierownictwie *junty* (prawdopodobnie inspirowany przez króla) skłonił premiera do wzmocnienia własnej pozycji i stabilizacji sytuacji politycznej. Uchwalono nową konstytucję, znoszącą w Grecji monarchię i ustanawiającą republikę³⁰. Dnia 29 czerwca 1973 r. w warunkach stanu nadzwyczajnego odbyło się referendum konstytucyjne w celu zatwierdzenia zmian ustrojowych. Opozycja wezwała do głosowania na „nie” jako wyraz sprzeciwu wobec reżimu. Wyniki referendum to 78,4% za i 21,6% przeciwko republice. Nie stwierdzono nieważnych głosów. Frekwencja wyniosła 84,5%³¹. Król nie uznał referendum i jego wyników. Rychły upadek rządów wojskowych w Grecji (1974 r.) wymusił uregulowanie kwestii ustroju państwa. Nowe władze nie chciały honorować żadnych decyzji *junty* wojskowej, również tej o ustanowieniu ustroju republikańskiego. Postanowiono o uchyleniu autokratycznej konstytucji i o przywróceniu mocy obowiązującej Konstytucji z 1952 r. Król nie odzyskał jednak władzy. Premier K. Karamanlis wkrótce zarządził powtórzenie referendum w sprawie zniesienia monarchii, które odbyło się 8 grudnia 1974 r. Przy frekwencji wynoszącej 75,5% za zniesieniem monarchii opowiedziało się 69,18% głosujących, przeciwko: 30,82%³².

Referendum na Malediwach z 15 marca 1968 r. również dotyczyło zniesienia monarchii. Chociaż monarchię istniejącą na Malediwach od XII w. zlikwidowano jeszcze w 1953 r. (również w drodze referendum) już po roku doszło do zamachu stanu dokonanego przez syna ostatniego sułtana Abdul Majeed’a. Restytuowana w ten sposób monarchia utrzymała się do 1967 r.,

²⁹ P. C. Spyropoulos, T. Fortsakis, *Constitutional law in Greece*, Ateny 2009, s. 41 i n.

³⁰ Ibidem, s. 54–55. R. Clogg, *Parties and Elections in Greece. The Search for Legitimacy*, C Hurst & Co Publishers Ltd., 1988, s. 57.

³¹ Dane za: *Centre for Research on Direct Democracy (c2d)*, <http://www.c2d.ch>, (10.11.2011).

³² H. R. Penniman, *Greece at the Polls: The National Elections of 1974 and 1977*, Waszyngton 1981, s. 15, 63.

kiedy najpierw przeważającą większością głosów parlamentu, a potem w referendum przywrócono rządy republikańskie (z dniem 11 listopada 1968 r.)³³.

V.

Kryzys sukcesyjny to kolejny z powodów organizowania referendum. Taki był powód pierwszego referendum na Malediwach (1953 r.). Po śmierci ostatniego sułtana (który *nota bene* pełnił swoją funkcję tylko formalnie, ponieważ nigdy nie przyjął nominacji, a mieszkał w Wielkiej Brytanii) parlament wyznaczył na tę funkcję Mohameda Amina Didi – popularnego polityka. Ten kategorycznie odmówił przyjęcia korony i objęcia tronu, ale nie władzy, co uznano za wezwanie do wprowadzenia republiki. W wyniku zarządzanego niezwłocznie referendum zniesiono monarchię. Didi, pierwszy w historii kraju prezydent, utracił władzę już po roku w wyniku zamachu stanu. Skazany przez sąd na wygnanie z kraju, opanowanego przez zamachowców, nigdy nie powrócił na Malediwy. Republikę przywrócono już po jego śmierci³⁴.

Kryzys sukcesyjny był również powodem referendum w Kambodży 5 czerwca 1960 r. Śmierć króla Norodom Suramarita 3 kwietnia 1960 r. sprawiła, że Rada Królewska zaproponowała objęcie tronu jego synowi Norodom Sihanoukowi. Warto dodać, że Sihanouk miał objąć tron ponownie, bowiem pierwszy raz uczynił to w 1941 r., wskazany przez Radę (inspirowaną przez rząd francuski) na następcę swojego dziadka, macierzystego Sisowath Monivonga. W 1955 r. Sihanouk abdykował na rzecz własnego ojca, który sprawował rządy do śmierci, a sam objął funkcję premiera. Ponownie wskazany przez Radę Królewską uzależnił swoją zgodę na objęcie tronu od wyników zorganizowanego celu referendum. Miało ono z jednej strony zdecydować o przyszłej formie ustrojowej państwa, z drugiej było plebiscytem popularności Sihanouka. Głosującym zaproponowano aż cztery opcje odpowiedzi, po jednej na każdej z czterech kart do głosowania. Karta z głosem za monarchią i neutralnością polityczną Kambodży wyobrażała portret Sihanouka, republikę i związki z Zachodem symbolizowała podobizna prawi-

³³ *Maldives*, [w:] *Far East and Australasia 2003*, Routledge 2002, s. 820; *The British base at Gan, Nasir and the Suvadive Republic 1958–1968*, „Maldives Culture”, <http://www.maldivesculture.com>, (10.11.2011).

³⁴ C. H. B. Reynolds, *The Maldivian Islands*, „Asian Affairs” No. 1, 1975, s. 41–42.

cowego polityka i adwersarza Sihanouka, Son Ngoc Thanha. Trzecią opcję, komunizm, sugerowała czerwona karta, a czwarta karta, ze znakiem zapytania, dawała rzadką w referendum możliwość oddania głosu bez dokonywania konkretnego wyboru. Uczestnicy wrzucali do urny wybraną kartę, a pozostałe oddawali komisji referendalnej. Sihanouk zwyciężył większością 99,9% głosów³⁵. Cieszył się ogromną popularnością i prawdopodobnie każda forma ustrojowa powiązana z jego osobą zyskałaby poparcie. Wybór monarchii nie był jednak przypadkowy. Sihanouk uważał rządy monarchiczne za bezpieczniejsze zarówno dla jego wpływowej pozycji, jak i dla jedności kambodżańskiego społeczeństwa. Wprowadzenie rządów republikańskich oznaczało wkroczenie Kambodży na nieznaną i potencjalnie niebezpieczną ścieżkę, a dla Sihanouka – groźbę utraty władzy³⁶.

VI.

Innym celem organizowania referendum monarchicznych w omawianym okresie była potrzeba zażegnania konfliktu wewnętrznego między zwolennikami i przeciwnikami monarchii. Takie referenda odbyły się w Grecji w 1946 r. i w Rwandzie w 1961 r.

Na mocy ustaleń mocarstw po II wojnie światowej Grecja znalazła się w zachodniej strefie wpływów. Sytuacja polityczna była jednak niezwykle napięta. O formie rządów miało zdecydować referendum mające miejsce po pierwszych powojennych wyborach w Grecji (31 marca 1946 r.) zorganizowanych przy absencji sił komunistycznych. Wynik referendum – 68% za monarchią³⁷ – nie zażegnał, ale wręcz zaognił spór, doprowadzając do wybuchu kolejnej wojny domowej między wojskami rządowymi, wspieranymi przez rządy amerykański i brytyjski (zwolennicy monarchii), a Demokratyczną Armią Grecji, zbrojnej formacji Komunistycznej Partii Grecji. Wojna zakoń-

³⁵ T. B. Smith, *Referendum Politics in Asia*, [w:] „Asian Survey” Vol. 26, No. 7, 1986, s. 799; D. Nohlen, F. Grotz, C. Hartmann, *Elections in Asia and the Pacific. A Data Handbook*, Vol. II: *South East Asia, South Asia and the Pacific*, Oxford 2001, s. 68.

³⁶ J. Tully, *A Short History of Cambodia. From Empire to Survival*, Sydney 2005, s. 135–136.

³⁷ Dane za: *Centre for Research on Direct Democracy (c2d)*, <http://www.c2d.ch>, (10.11.2011); R. Clogg, *Greece, 1940–1949: occupation, resistance, civil war: a documentary history*, Palgrave–Macmillan 2002, s. 17–19.

czyła się w 1949 r. zwycięstwem sił rządowych. W jej trakcie zmarł na emigracji król Jerzy II. Powojenne rządy objął jego następca (młodszy brat) Paweł³⁸.

Referendum w Rwandzie odbyło się pod auspicjami ONZ. Miało określić formę ustrojową tego państwa wychodzącego z okresu kolonialnego i zależności od Belgii. Napięta sytuacja pomiędzy plemiona Tutsi i Hutu miała wpływ na wyniki referendum. Zorganizowano je po niepowodzeniu projektu powołania wspólnego państwa Rwanda–Urundi, wspólnie rządzonego przez oba plemiona. Rozdzielenie państwa na dwa odrębne organizmy polityczne okazało się koniecznością. Najpierw należało zdecydować o losie trwającej od XV w. monarchii rwandyjskiej. Fakt, że król wywodził się z dynastii Tutsi oraz działania Hutu, którzy doprowadzili w ciągu poprzednich lat do zamordowania lub wygnania z kraju kilkuset tysięcy Tutsi, spowodowały, że wynik referendum – koniec kilkusetletniej monarchii Tutsi – był faktycznie przesądzony. W głosowaniu, które odbyło się 25 września 1961 r., zadano dwa pytania: „Czy jesteś za zachowaniem monarchii w Rwandzie?” i „Czy królem ma pozostać Kigeli V?”. Wyniki: Za – 20,15% i 20,40%, przeciw – 79,85% i 79,60%. 1 stycznia Rwanda uzyskała niepodległość jako republika³⁹.

VII.

Wśród referendum organizowanych w celu podjęcia decyzji o przyszłej formie ustrojowej państwa, a faktycznie zmierzających do zniesienia monarchii, należy wymienić również te, w których posunięto się do manipulacji lub wręcz fałszerstw, aby zagwarantować określony z góry wynik. Do tej grupy należy zaliczyć referenda w Bułgarii i Wietnamie Płd. Skala nieprawidłowości podczas referendum we Włoszech z 1946 r., chociaż również wzbudza kontrowersje, była nieporównanie mniejsza niż w pierwszych dwóch.

Bułgaria odzyskała niepodległość w 1878 r., po pięciu wiekach niewoli tureckiej. Na mocy Konstytucji z Turnowa, wzorowanej na Konstytucji Kró-

---

³⁸ M. L. Nash, *The Greek monarchy in retrospect*, „Contemporary Review” Vol. 265, Issue 1544, 1994, s. 113.

³⁹ Dane za: African Elections Database, Rwanda: <http://africanelections.tripod.com/rw.html>, (10.11.2011).

lestwa Belgii z 1830 r., ustanowiono Księstwo Bułgarii w formie monarchii konstytucyjnej⁴⁰. Władzę monarszą w Księstwie Bułgarii powierzono Aleksandrowi von Battenberg, synowi ks. Aleksandra Heskiego, pochodzącemu z morganatycznego małżeństwa. Krótkotrwałe rządy pierwszego monarchy zakończyły się jego abdykacją, wymuszoną w wyniku wojskowego zamachu stanu z 1886 r.⁴¹ Zgodnie z Konstytucją Wielkie Zgromadzenie Narodowe (WZN) dokonało wyboru nowego monarchy⁴². Został nim Ferdynand z dynastii Sachsen-Coburg-Gotha. W październiku 1908 r. Bułgaria ogłosiła akt pełnej niepodległości. Decyzją WZN Księstwo Bułgarii stało się Królestwem. Zakres władzy cara Bułgarów Ferdynanda był stopniowo poszerzany wraz z kolejnymi zmianami ustrojowymi⁴³. Zarówno Ferdynand, jak i jego następca Borys II opowiedzieli się w kolejnych wojnach światowych po przegranej stronie. Pierwszy przyplącił to abdykacją w 1918 r., drugi zmarł w niewyjaśnionych okolicznościach w 1943 r. W opinii Bułgarów pochodzącej z tego okresu państwo potrzebowało monarchy jako symbolu narodowej jedności. Jego ustąpienie wiązano z nastaniem chaosu wewnętrznego i poważnego osłabienia pozycji międzynarodowej Bułgarii⁴⁴. Monarchia z powodu błędnych sojuszy wojennych znacznie straciła na popularności, ale skala antymonarchicznych poglądów Bułgarów ujawniona w wynikach referendum z 1946 r. jest wątpliwa. Głosowanie odbyło się w warunkach sowieckiej dominacji i powszechnie uznaje się jego wyniki za sfałszowane. O utrzymaniu monarchii w państwie satelickim Związku Sowieckiego nie mogło być mowy. Decyzja o przeprowadzeniu referendum wynikała z wciąż nie dość silnej pozycji Sowietów w Bułgarii. Typowe sposoby zapewnienia sobie poparcia w postaci uwłaszczenia chłopów i odebrania majątków ziemskich arystokracji nie były możliwe, ponieważ w Bułgarii nie było arystokracji, a chłopi w większości posiadali, często spore, gospodarstwa rolne. Legitymizacja nowego systemu musiała odbyć się w drodze sfałszowanego referendum. Według oficjalnych wyników za monarchią opowiedziało się 3,89% głosu-

⁴⁰ R. Vassilev, *The Failure to Restore the Monarchy in Post-Communist Bulgaria*, „Romanian Journal of Political Science” Vol. 9, No. 1, 2009, s. 49.

⁴¹ R. J. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, Cambridge 2005, s. 99–101.

⁴² B. Szmulik, M. Żmigrodzki, *System polityczny Bułgarii*, [w:] *Systemy polityczne Europy Środkowej i Wschodniej*, red. W. Sokół, M. Żmigrodzki, s. 161.

⁴³ R. J. Crampton, op.cit., s. 130–131.

⁴⁴ Ibidem, s. 173.

jących wobec 85,18% głosów za republiką ludową⁴⁵. Rodzina carska została wydalona z Bułgarii.

Historia referendum antymonarchicznego z 1946 r. miała swój nieoczekiwany ciąg dalszy w okresie początków niepodległej Bułgarii po upadku systemu komunistycznego. Prace nad nową Konstytucją Bułgarii z 1991 r. przebiegały w atmosferze odmawiania przez opozycję antykomunistyczną prawa większości parlamentarnej, zdominowanej przez polityków wywodzących się z dawnej partii komunistycznej – do uchwalenia konstytucji niepodległego państwa. Wśród opozycji pojawiła się propozycja przywrócenia mocy obowiązującej Konstytucji Księstwa Bułgarii z 1879 r. i restytucji monarchii konstytucyjnej zlikwidowanej w 1946 r. Doszło nawet do zaskarżenia przez prokuratora generalnego do Sądu Konstytucyjnego wyników referendum znoszącego monarchię. Sąd oddalił wnioszek, uzasadniając decyzję brakiem kompetencji do orzekania w sprawie referendum zorganizowanego przed wejściem w życie obowiązującej konstytucji z 1991 r.⁴⁶. Przypominano, że car Symeon II nigdy nie podpisał aktu abdykacji. Ponadto sam car, pozostając na wychodźstwie, aktywnie wspierał działania krajowych monarchistów⁴⁷. Próba zorganizowania referendum i restytucji z jego pomocą monarchii, pomimo podjęcia przez grupę posłów strajku głodowego, nie powiodła się. Po dwóch tygodniach prac nad sformułowaniem pytania referendalnego Zgromadzenie Narodowe zrezygnowało z tego pomysłu⁴⁸. Badania opinii z 1991 r. wykazały, że zaledwie 8% Bułgarów popierało ideę restytucji monarchii. Kiedy w 1996 r. car Symeon II odwiedził ojczyznę, promując ideę monarchii i podkreślając aktualność swoich królewskich praw, poparcie wzrosło o ponad 100%⁴⁹. W 2000 r. Symeon Sakskoburgotski zamieszkał w Bułgarii i przystąpił do budowy stronnictwa politycznego. Nie miał jednak zamiaru restytuować monarchii, przynajmniej na razie. Zamierzał zdobyć władzę, biorąc udział w demokratycznych wyborach. Przepisy ordynacji wyborczej przewidujące 5-letni cenzus domicylu uniemożliwiły mu kandydowanie w wyborach parlamentarnych z 2001 r., ale pomimo ówczes-

---

⁴⁵ R. Vassilev, *Will Bulgaria Become Monarchy Again?*, „Southeast European Politics” Vol. IV, No. 2–3, 2003, s. 161.

⁴⁶ Dane za: Centre for Research on Direct Democracy (c2d) <http://www.c2d.ch>, (10.11.2011).

⁴⁷ R. Vassilev, *The Failure...*, s. 48–50.

⁴⁸ R. J. Crampton, *op.cit.*, s. 218.

⁴⁹ R. Vassilev, *The Failure...*, s. 52

snego 80% poparcia dla republiki Bułgarzy zapewnili zwycięstwo jego partii (Narodowy Ruch Poparcia Symeona II). Symeon objął stanowisko premiera. Kiedy w kolejnych wyborach jego partia otrzymała niewiele ponad 3% głosów, zrezygnował z jej kierownictwa i wycofał się z życia politycznego.

Referendum w Wietnamie Południowym z 1955 r. przeszło do historii głównie z racji niespotykanej skali fałszerstw i naruszeń elementarnych reguł. Referendum przypadło na okres przejściowy, po przegranej przez Francję I wojnie w Indochinach. Na mocy ustaleń konferencji w Genewie z 1954 r. Wietnam został podzielony na dwie części, północną, kontrolowaną przez komunistów Ho Shi Mina, i południową, kontrolowaną przez Amerykanów. Zgodnie z ustaleniami z Genewy miało dojść do zjednoczenia obu państw i zorganizowania wspólnych wyborów⁵⁰.

Państwo Wietnam (dawny Annam – jedna z trzech prowincji protektoratu francuskiego) było rządzone przez marionetkowego władcę Bảo Đại (wł. Nguyễn Phúc Vĩnh Thụy), który objął rządy w 1932 r. Zachował władzę zarówno po zajęciu Annamu przez Japonię (marzec 1945 r.), jak i po wkroczeniu wojsk Hồ Chí Minha. Ten drugi po przyjęciu abdykacji cesarza uczynił go swoim „Najwyższym Doradcą”. Wybuch wojny w Indochinach w 1946 r. skłonił Bảo Đại do wyjazdu z Wietnamu. Powrócił na krótko w 1949 r., wezwany przez Francuzów do objęcia funkcji „głowy państwa” (nie cesarza). Wojna w Indochinach zakończyła się w 1954 r., po klęsce Francuzów w bitwie pod *Điện Biên Phủ*. Bảo Đại ponownie wyjechał do Paryża, ale zdążył powołać na funkcję premiera Ngô Đình Diệma – katolika i nacjonalistę. Wkrótce okazało się, że ambitny Diệm zamierza zająć miejsce Bảo Đại i objąć władzę w południowym Wietnamie⁵¹.

Diệm zrećcznie wykorzystał antykomunistyczne nastroje Amerykanów, którzy od wybuchu wojny w Korei w 1950 r. ponownie zaangażowali się w politykę tej części świata. Wizja groźby wygrania przyszłych wspólnych wyborów przez komunistów (na kontrolowanej przez nich północy mieszkało więcej ludzi) pomogła Diệmowi w przeforsowaniu projektu usunięcia ekscesarza i ustanowienia republiki na terenie południowego Wietnamu w drodze referendum. Amerykanie oczekiwali, że głosowanie przyniesie ok.

⁵⁰ A. J. Stockwell, *Southeast Asia in War and Peace: The End of European Colonial Empires*, [w:] *The Cambridge History of Southeast Asia, Volume Two Part Two: From World War II to the present*, red. N. Tarly, Cambridge 1999, s. 44–45.

⁵¹ S. C. Tucker, *Vietnam (Warfare and History)*, London 1999, s. 43, 54, 79–82.

60–70% poparcie dla republiki (osoba ekscesarza nie była popularna wśród Wietnamczyków), dlatego uciekanie się do manipulacji i fałszerstw wydawało się zbędne. Stało się inaczej. Podczas kampanii referendalnej oraz samego głosowania doszło do nadużyć na niespotykaną skalę⁵². Warto wymienić kilka najbardziej jaskrawych przykładów. Celem premiera było wytworzenie u głosujących przekonania, że cesarz, który zgodnie z tradycją konfucjańską otrzymał mandat od boga, haniebnym zachowaniem utracił go. Rozpowszechniano liczne ulotki z pornograficznymi karykaturami Bao Dai, fotomontaże ukazujące cesarza podczas stosunków seksualnych z prostytutkami, by dowieść jego rozwiązłości i pijaństwa. Przedstawiano go jako marionetkowego władcę, symbol francuskiej kolonialnej dominacji. Sugerowano, że pochodzi z nieformalnego związku. Jednocześnie premier prowadził specyficzną akcję „edukacyjną”. Promocja idei demokracji wśród Wietnamczyków odbywała się pod hasłem usunięcia „głowy państwa”⁵³.

Cesarz ograniczył się do protestów i informowania zagranicznej opinii publicznej o niedopuszczalnych zachowaniach premiera. Jego działania, nieskierowane do Wietnamczyków i nieprezentujące jego poglądów, nie miały żadnego wpływu na sytuację⁵⁴.

Każdy uczestnik referendum otrzymał dwie karty do głosowania. Karta popierająca Diêma była czerwona (kolor symbolizujący w Wietnamie pomysłność). Zawierała oprócz tekstu również zdjęcie premiera, odpowiednio upozowane, prezentujące go jako człowieka witalnego, nowoczesnego i pogodnego. Karta z głosem na cesarza była zielona (symbol pecha). Bao Dai sportretowano w tradycyjnych szatach, z nieprzyjemnym wyrazem twarzy⁵⁵. Pytanie sformułowano w sposób, który sugerował, że poparcie premiera oznacza poparcie demokracji. Głosowanie polegało na wrzuceniu do urny jednej z dwóch kart, a więc nie było tajne⁵⁶. Namawiano do niszczenia zielonych kart, zmuszano wprost, nierzadko przemocą, do głosowania na premiera. Zgodnie z ogłoszonymi wynikami poparło go 98,2% głosujących⁵⁷.

⁵² Ibidem, s. 84.

⁵³ J. M. Chapman, *Staging Democracy: South Vietnam's 1955 Referendum to Depose Bao Dai*, „Diplomatic History” Vol. 30, Issue 4, 2006, s. 682–686.

⁵⁴ Ibidem, s. 680.

⁵⁵ Za pomysłodawcę uznaje się szefa amerykańskiej misji wojskowej w Sajgonie E. Lansdale'a. Zob. S. Karnow, *Vietnam: A History*, New York 1997, s. 239.

⁵⁶ J. M. Chapman, op.cit., s. 696 – 697.

⁵⁷ T. B. Smith, *Referendum Politics in Asia*, „Asian Survey” Vol. 26, No. 7, 1986, s. 809.

Nawet zwolennicy premiera uznali ten wynik za niemożliwy do osiągnięcia w sposób legalny⁵⁸. W Saigonie, gdzie zarejestrowano 450 tys. uprawnionych do głosowania, premier uzyskał 605 tys. 25 głosów. Spośród 5 mln 335 tys. uprawnionych do głosowania – głos oddało 5 mln 780 tys.⁵⁹ Po referendum Diêm jako prezydent wprowadził rządy autorytarne. Dotrwał do 1963 r., kiedy zginął w wyniku zamachu stanu⁶⁰.

Referendum zorganizowane po II wojnie światowej we Włoszech nie przebiegało ani w warunkach okupacji czy dominacji zewnętrznej, ani nie odznaczało się tak szeroką skalą fałszerstw jak w Wietnamie, a jednak jego wyniku nie można uznać za w pełni wiarygodny.

Pierwsze oficjalne sugestie dotyczące zniesienia monarchii we Włoszech zgłosiło środowisko B. Mussoliniego na początku swojej drogi ku władzy w 1921 r. Szybko wycofali się z pozycji republikańskich. Dnia 20 września 1921 r. w Udine Mussolini zapewnił o nienaruszalności monarchii⁶¹. Pod rządami *Il Duce* rola króla została jednak poważnie zredukowana. Wraz z pogarszaniem się pozycji faszystów i wzrostem nastrojów antyfaszystowskich funkcja monarchy nabierała znaczenia. Król Wiktor Emanuel III nie potrafił jednak wykorzystać sytuacji i chociaż odsunięcie od władzy Mussoliniego (1943 r.) odbyło się z jego udziałem, już wkrótce w obliczu natarcia wojsk niemieckich opuścił w pośpiechu Rzym, co spotkało się z negatywnym odbiorem społecznym. Opozycja antyfaszystowska, dotąd sprzyjająca monarchii lub co najmniej pogodzona z jej istnieniem, po raz pierwszy wysunęła postulat jej likwidacji. Abdykacja niepopularnego Wiktora Emanuela III została przesądzona, ale skomplikowana sytuacja polityczna nie pozwalała na radykalne zmiany, dlatego wybrano drogę stopniowej demokratyzacji przy zachowaniu rządów monarchicznych. W momencie odzyskania Rzymu król miał przekazać rządy synowi Humbertowi, jako namiestnikowi⁶².

---

⁵⁸ K. C. Statler, *Replacing France: The Origins of American Intervention in Vietnam*, Lexington 2007, s. 178.

⁵⁹ S. Karnow, *Vietnam: A history*, New York 1983, s. 223–224.

⁶⁰ M. Leifer, *Dictionary of the modern politics of South-East Asia*, New York 2005, s. 60.

⁶¹ J. A. Gierowski, *Historia Włoch*, Wrocław 1999, s. 501.

⁶² *Ibidem*, s. 547–548.

Dnia 12 września 1943 r. uwolniony przez desant niemiecki Mussolini niespodziewanie ogłosił likwidację monarchii i proklamował powstanie Włoskiej Republiki Socjalnej⁶³.

W momencie zakończenia działań wojennych Włochy znajdowały się w bardzo trudnej sytuacji gospodarczej. Pod względem politycznym północna i południowa część państwa znacznie się różniły. Południe nie miało dłuższych doświadczeń z okupacją niemiecką, nie objęła go Republika Socjalna, nastroje były bardziej umiarkowane, niechęć do gwałtownych zmian większa. Na północy dominował ruch robotniczy, który sprzyjał wzrostowi nastrojów rewolucyjnych. Pomimo wzrostu poparcia dla partii komunistycznej i socjalistycznej, które stały się największymi partiami masowymi, nadal silne pozostały wpływy chadecji i Kościoła katolickiego. Kolejne rządy włoskie miały charakter koalicyjny. Stworzenie państwa, w którym mogłyby współistnieć partie nawet znacznie różniące się pod względem poglądów politycznych, było dla Włoch koniecznością. Najważniejsze decyzje polityczne wymagały osiągnięcia kompromisu przez największe stronnictwa. W takiej sytuacji podjęto decyzję o zorganizowaniu referendum dotyczącego przyszłości ustrojowej państwa. Ostateczne pytanie referendalne dotyczyło wyboru między monarchią a republiką, a nie – czego domagali się niektórzy – monarchią a komunizmem.

Na mocy dekretu nr 98, podpisanego przez księcia Humberta II dnia 16 marca, referendum zarządzone na 2 i 3 czerwca 1946 r. łącznie z wyborami do Zgromadzenia Ustawodawczego. Tego samego dnia król ogłosił zamiar abdykacji na rzecz syna, która nastąpiła 9 maja. Zgodnie z decyzją rządu nowy król po objęciu tronu (10 maja) nie miał już używać tradycyjnej formuły „...z łaski Boga i woli narodu król Włoch”, ale tylko „król Włoch”.

Według oficjalnych wyników frekwencja referendalna wyniosła 89%. Za republiką padło 12 717 923 głosy (54,26%) wobec 10 719 284 (45,73%) za monarchią. Republikę poparli mieszkańcy północnych i środkowych Włoch, a monarchię Włosi z południa.

Krytycy referendum zwracali uwagę na wiele nieprawidłowości. Z powodów formalnych część obywateli (jak powracający jeńcy wojenni czy mieszkańcy kolonii) nie mogła wziąć udziału w głosowaniu. Ich liczbę szacowano na ponad 3 mln osób, co w zestawieniu z wynikami referendum stanowi

⁶³ L. Quartermaine, *Mussolini's Last Republic. Propaganda and Politics in the Italian Social Republic (R.S.I.) 1943–45*, Exeter 2000, s. 15.

liczbę istotną. Monarchiści zwracali również uwagę na trudności, na jakie napotykali, próbując prowadzić agitację w północnych Włoszech⁶⁴. Proces ustalania wyników i związane z tym przecieki do opinii publicznej podgrzewały atmosferę i sprzyjały podejrzeniom o nadużycia. Dnia 4 czerwca rano rząd, dysponując wynikami z 4 tysięcy obwodów (z łącznej liczby 35 tysięcy), głównie z północy, świadczącymi o 65-procentowej przewadze zwolenników republiki, poinformował o tym monarchę. Tego samego dnia, po spłynięciu wyników z południa, 54-procentową przewagę uzyskali monarchiści. To skłoniło republikanów do reakcji. Z inicjatywy szefa partii komunistycznej, ministra P. Togliattiego, oddelegowano do obwodów referendalnych urzędników w celu nadzorowania liczenia głosów. Już 5 czerwca premier potwierdził w rozmowie z królem spodziewane zwycięstwo republiki. Dnia 10 czerwca na podstawie wyników z większości obwodów (bez 118) Sąd Kasacyjny ogłosił wstępny rezultat w postaci zwycięstwa republiki. Podanie oficjalnych wyników referendum, zapowiedziano na dzień 18 czerwca. Dnia 11 czerwca w Neapolu odbyła się manifestacja zwolenników monarchii. W wyniku otwarcia ognia przez policję zginęło 9 osób. Zamieszki wybuchły również w innych częściach południowych Włoch⁶⁵. Do Sądu Kasacyjnego wpłynął protest E. Selvaggiego z Partii Demokratycznej, który powołując się na art. 2 Dekretu o referendum zarzucał Sądowi błąd polegający na uwzględnianiu tylko głosów ważnych, zamiast wszystkich głosów⁶⁶. Chociaż dekret przewidywał, że premier obejmie tymczasowo funkcję głowy państwa po ogłoszeniu wyników referendum, stało się tak już 13 czerwca. Król znalazł się w trudnej sytuacji. Chcąc uniknąć eskalacji sytuacji, zdecydował się na wspaniałomyślny krok i po wygłoszeniu ostatecznego orędzia zwalniającego Włochów z lojalności wobec siebie, ale nie wobec państwa, udał się na emigrację, nie czekając na oficjalne ogłoszenie wyników. Za sprawą zaledwie 33-dniowego okresu rządów określono go jako „króla majowe-

⁶⁴ *Il Referendum Istituzionale Monarchia-Repubblica del 2 Giugno 1946*, na stronie „Unione Monarchica Italiana”, <http://www.monarchia.it/referendum.html>, (10.09.2011).

⁶⁵ L. Garibaldi, *Repubblica, la vittoria truccata*, „Il Timone”, 2006, nr 52; <http://www.kattoliko.it/Leggendaanera/modules.php?name=News&file=print&sid=807>, (10.09.2011).

⁶⁶ Decreto Legislativo Luogotenenziale, 16 marzo 1946, N. 98 integrazioni e modifiche al Decreto-legge Luogotenenziale 25 giugno 1944, N. 151, relativo all'Assemblea per la nuova Costituzione dello Stato, al giuramento dei membri del Governo ad alla facoltà del governo di emanare norme giuridiche. <http://www.parlalex.it/pagina.asp?id=2823>, (10.11.2011).

go” (*Il Re di Maggio*). Cieszył się dalece większą popularnością i uznaniem od ojca.

Zwycięzcy obeszlą się z rodziną królewską surowo. W przepisach przejściowych do Konstytucji Republiki Włoch z 1947 r. stwierdzono, że członkowie i potomkowie dynastii sabaudzkiej tracą prawa wyborcze i nie mogą zajmować funkcji publicznych. Pobyt na terytorium Włoch został zakazany byłym królom z dynastii sabaudzkiej, ich małżonkom i potomkom płci męskiej⁶⁷. Przepis uchylono po kilku wcześniejszych próbach dopiero w 2002 r.⁶⁸ W tym samym roku w dzienniku „Libero” ukazał się wywiad z jezuitą o. G. Brunetta, który odnalazł w piwnicach ministerstwa spraw wewnętrznych wiele nieotwartych pudeł z głosami referendalnymi z 1946 r.⁶⁹

VIII.

Wśród referendów monarchicznych najmniejszą grupę tworzą te, które zorganizowano w celu restytucji monarchii. Po II wojnie światowej odbyły się jedynie dwa takie referenda. Pierwsze chronologicznie miało miejsce w Brazylii w 1993 r. Było efektem powrotu państwa na drogę demokratycznego ustroju po dwudziestoletnich rządach *junty* wojskowej (1964–1985). Propagatorem idei restytucji monarchii był poseł partii socjaldemokratycznej, Antônio Henrique Bittencourt da Cunha Bueno, rojalista, który dowodził, że Brazylija pod rządami królewskimi osiągnęła największą w historii stabilizację. Powołany przez Cunha Bueno Parlamentarny Ruch Monarchistyczny uzyskał poparcie jednego z pretendentów do tronu Brazylii – księcia Pedro Gastão de Orléans e Braganza⁷⁰. Poseł zgłosił propozycję stosownej poprawki do Konstytucji Brazylii z 1988 r. Na jej mocy w ostatnim rozdziale Konstytucji dodano art. 2, w myśl którego 7 września 1993 r. miało się odbyć

⁶⁷ Art. XIII Konstytucji Republiki Włoch. Tekst na podstawie: *Constitution of the Italian Republic*, Senato della Republica, Rzym 2007, http://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf, (10.11.2011).

⁶⁸ Ustawa konstytucyjna nr 1 z dnia 23 października 2002 r. weszła w życie dnia 10 listopada 2002 r.; *ibidem*, s. 43.

⁶⁹ L. Garibaldi, *op.cit.*

⁷⁰ J. Brooke, *Tired of Presidents? Brazil Can Vote for King*, „New York Times”, 29.03.1993; B. Nunes, *Entre o parlamentarismo e a monarquia, o Brasil resolveu continuar presidencialista, Caca ao Voto. A história da propaganda eleitoral no Brasil Republicano*, <http://veja.abril.com.br/blog/caca-ao-voto>, (15.10.2010).

referendum, w którym obywatele zdecydują o formie ustrojowej (republika czy monarchia konstytucyjna) oraz o systemie rządów (parlamentarny czy prezydencki). Realizując postanowienia Konstytucji prezydent wydał dekret ustalający szczegółowe zasady przeprowadzenia referendum⁷¹. Według badań opinii ruch monarchistyczny mógł liczyć na ok. 22% poparcia. O jego przegranej w referendum zadecydowała także mobilizacja pozostałych partii politycznych, które utworzyły porozumienia proprezydenckie. Brazylia pozostała republiką.

Referendum dotyczące restytucji monarchii w Albanii (zniesiono ją po II wojnie światowej, kiedy państwo znalazło się w sowieckiej strefie wpływów) odbyło się w 1997 r. w dramatycznych okolicznościach. Bankructwo licznych i popularnych „piramid finansowych” doprowadziło do wybuchu zamieszek. Żądano ustąpienia władz, które zwyciężyły w pierwszych demokratycznych wyborach w 1992 r., a które oskarżano o czerpanie korzyści z działalności „piramid”. Rząd wprowadził stan nadzwyczajny. W tym czasie do kraju przybył następca tronu, Leka I, który opuścił go w 1939 r. jako kilkudniowe dziecko. Leka był już w Albanii w 1993 r. i zapowiedział ubieganie się o restytucję monarchii. Referendum w tej sprawie odbyło się 29 czerwca 1997 r. razem z I turą wyborów parlamentarnych, w wyniku których dotychczasową partię zastąpiła u władzy postkomunistyczna Partia Socjalistyczna. Prezydent zapowiedział, że w razie przegranych dla jego partii wyborów poda się do dymisji. Według oficjalnych wyników monarchię poparło 36,5% głosujących. Serwis internetowy króla podaje informację, że pierwotny wynik wynosił 65,7% za monarchią, ale został on później skorygowany i 23% głosów, w większości popierających monarchię, uznano za nieważne⁷². (ostateczne wyniki: 33,3% za monarchią⁷³). Protesty w Tiranie z udziałem ok. 2000 osób, wywołane niejasnymi wynikami referendum, doprowadziły do interwencji policji. Zginęły trzy osoby. Król niezwłocznie wyjechał z Albanii. Został zaocznie skazany za podburzanie do obalenia ustroju. Wyrok i karę uchylono po kilku latach. W 2002 r. król ponownie odwiedził Alba-

⁷¹ Lei N° 8.624, (4 II 1993) *Dispõe sobre o plebiscito que definirá a forma e o sistema de governo e regulamenta o art. 2º do Ato das Disposições Constitucionais Transitórias, alterado pela Emenda Constitucional nº 2.*

⁷² Albanian Royal Family – Official Website, <http://www.albanianroyalcourt.al/pages/kingleka>, (10.11.2011).

⁷³ D. de Nève, *Albania*, [w:] *Elections in Europe. A Data Handbook*, red. D. Nohlen, Ph. Stöver, Baden-Baden 2010, s. 137.

nię na zaproszenie 72 deputowanych do parlamentu, którym jednak nie udało się doprowadzić do przegłosowania kolejnego wniosku o restytucję monarchii. Jego wizycie nie towarzyszyło już zainteresowanie porównywalne z tym sprzed 5 lat⁷⁴.

Próby restytucji monarchii w drodze referendum są nadal podejmowane. Dwie najnowsze miały miejsce w Gruzji (2009 r.)⁷⁵ i Nepalu (2008 r.)⁷⁶. Ostatecznie referenda w ogóle się nie odbyły.

IX.

Ostatnią grupę tworzą referenda zorganizowane w monarchiach w celu wprowadzenia reform ustrojowych z zachowaniem systemu monarchicznego i dotyczących tego systemu (pozycji ustrojowej lub osoby monarchy). W omawianym okresie odbyło się pięć takich referendów.

Referendum zorganizowane 14 i 15 lutego 2001 r. w Bahrajnie miało na celu zatwierdzenie zmian w Konstytucji z 1973 r. zaproponowanych przez szejka Hamada ibn Isa Al-Chalifa po objęciu przez niego tronu w 1999 r. Silne rządy sprawowane przez poprzedniego szejka Isa ibn Salman Al-Chalifa (stopniowe osłabianie roli parlamentu, aż do jego rozwiązania) doprowadziły do *intifady* w latach 1994–2000. Państwo, które pełną niepodległość uzyskało dopiero w 1970 r., stało w obliczu poważnego kryzysu politycznego. Szeik Hasan przedstawił propozycje reform ustrojowych w tzw. Narodowej Karcie Bahrajnu. Objęły one m.in.: zniesienie zaostreżeń policyjno-prawnych, nadanie praw wyborczych kobietom, uwolnienie więźniów politycznych i umożliwienie powrotu do kraju uchodźcom politycznym. Kontrowersje wzbudziła propozycja powołania drugiej izby parlamentu, której skład powoływałby szeik. Zapewnienia władcy o wyłącznie doradczych funkcjach izby z pozostawieniem kompetencji prawodawczych izbie pochodzącej z wyborów po-

---

⁷⁴ M. Vickers, *Albania. History*, [w:] *Central and South-Eastern Europe 2004*, red. I. Bell, London 2003, s. 76–79.

⁷⁵ N. Kirtskhalia, *Georgian nobles urge for referendum on restoring monarchy*, <http://TrendNews.az>, (3.03.2009).

⁷⁶ Wkrótce po zniesieniu monarchii w Nepalu jej zwolennicy zorganizowali jednodniową akcję protestacyjną, która sparaliżowała Katmandu. Domagali się przywrócenia monarchii i zorganizowania w tym celu referendum; K. Chapagain, *Nepal: Royalist Strikers Close Shops and Schools*, „New York Times”, 23.02.2010.

wszechnych uspokoiły nastroje. W wyniku referendum postanowienia Karty została zaaprobowane (98,4% za). W 2002 r. szejik promulgował nową konstytucję. Wśród postanowień pojawiła się zmiana nazwy głowy państwa z szejik na król oraz proklamowanie monarchii konstytucyjnej, w której suwerenna władza należy do narodu (Królestwo Bahrainu). Wśród norm niezmiennych znalazły się przepisy dotyczące islamu jako religii państwowej, ustroju monarchicznego i dynastii panującej, a także zasady wolności i równości. Pojawiły się także postanowienia, których wcześniej nie uzgodniono, jak np. prawodawcze i ustrojodawcze kompetencje obu izb parlamentu. W rezultacie kilka partii ogłosiło bojkot wyborów parlamentarnych w 2002 r., co jednak nie wpłynęło znacząco na sytuację w kraju⁷⁷.

Referendum w Maroku z 2011 r. jest najnowszym przykładem głosowania powszechnego zorganizowanego w państwie monarchicznym. Było reakcją na wydarzenia w Tunezji z grudnia 2010 r., które dały początek fali protestów. W Egipcie, Syrii i Libii przybrały one formę zbrojnych powstań przeciwko rządóm dyktatorów. Protesty, pod przywództwem „Ruchu 20 Lute-go”, choć na mniejszą skalę, wzniecono również w Królestwie Maroka. Król Mohammed VI przejął inicjatywę i już 9 marca 2011 r., zaskakując światową opinię publiczną, w telewizyjnym wystąpieniu zapowiedział dokonanie zmian w konstytucji państwa, w kierunku dalszej demokratyzacji. W tym celu powołano zespół złożony z konstytucjonalistów, a zmiany miały zostać zatwierdzone w referendum⁷⁸ zarządzonym przez króla zgodnie z art. 105 Konstytucji Maroka z 1996 r. Od 1962 r., kiedy pierwsza konstytucja marokańska została zatwierdzona w głosowaniu ludowym, w Maroku odbyło się dziewięć referendum, również konstytucyjnych. Można więc powiedzieć, że instytucje demokracji bezpośredniej są w Maroku rozpowszechnione i często wykorzystywane⁷⁹. Należy zaznaczyć, że pierwsze referendum „monarchiczne” odbyło się w Maroku w 1980 r. i dotyczyło zatwierdzenia zmian w Konstytucji z 1972 r. przewidujących m.in. obniżenia wieku dojrzałości

---

⁷⁷ G. Małachowski, *Raj na rozstaju dróg*, „Stosunki Międzynarodowe”, <http://stosunki.pl/>, (14.04.2011); S. J. King, *The Constitutional Monarchy Option in Morocco and Bahrain*, „Middle East Institute Policy Brief” nr 33, 2011, s. 4–5.

⁷⁸ E. Byrne, *Moroccan king announces referendum on reform*, „Financial Times”, 11.03.2011.

⁷⁹ *Aperçu historique de l'expérience parlementaire marocaine*, Chambre Des Représentants – Parlement – Royaume du Maroc, <http://www.parlement.ma>, (10.09.2011).

dla monarchy z 18 do 16 roku życia⁸⁰. Ta kwestia została wyłączona do odrębnego referendum (23 maja), pomimo dokonania innych zmian w Konstytucji, poddanych pod głosowanie powszechne tydzień później. Przy frekwencji 96,8% głosy „za” stanowiły 99,6%⁸¹.

Dnia 17 czerwca król w publicznym wystąpieniu poinformował, że trwające od marca prace nad nowelizacją konstytucji dobiegły końca i przedstawił podstawowe założenia zmian⁸². Referendum odbyło się 1 lipca 2011 r. Frekwencja wyniosła 73,46%. 98,50% głosujących opowiedziało się za zmianami⁸³.

W ich wyniku liczba artykułów Konstytucji wzrosła ze 108 do 180. Zwiększono uprawnienia premiera kosztem niektórych kompetencji króla, takich jak: rozwiązanie niższej izby parlamentu czy przewodniczenie obradom rządu oraz Rady Rządowej, która opracowuje projekty aktów prawnych rządu. Król został zobowiązany do powoływania na stanowisko premiera lidera partii, która zwyciężyła wybory. Parlament uzyskał prawo do zarządzania amnestii. Król utracił swój „błogosławiony” charakter, ale pozostał politycznie nieodpowiedzialny i nietykalny. Zwiększono zakres praw obywatelskich, w tym zrównano w prawach kobiety i mężczyzn również w sferze obywatelskiej i socjalnej, a nie tylko jak dotąd – politycznej. Język berberyjski stał się językiem urzędowym obok arabskiego. Wybory parlamentarne zarządzono na dzień 25 listopada 2011 r.⁸⁴

Zabieg króla przyniósł skutek. Skala protestów wyraźnie zmalała. Komentatorzy polityczni stwierdzili, że udany eksperyment ustrojowy nie tylko przywrócił porządek w Maroku, ale uczynił je politycznym liderem w tej części świata, następcę pogrążonego w chaosie Egiptu. O faktycznej roli kró-

---

⁸⁰ Art. 21 Konstytucji. Do uzyskania 20 roku życia władzę miała sprawować Rada Regencyjna składająca się z przewodniczących obu izb parlamentu i 10 członków; *Constitution du Maroc, 15 mars 1972*, za: <http://mjp.univ-perp.fr/constit/ma1972.htm>, (10.11.2011).

⁸¹ Dane za: *Centre for Research on Direct Democracy (c2d)* <http://www.c2d.ch> (10.11.2011) oraz D. Nohlen, M. Krennerich, B. Thibaut, *Elections in Africa. A Data Handbook*, Oxford 1999, s. 632.

⁸² P. Schemm, *King declares Morocco a constitutional monarchy*, Associated Press, <http://www.ap.org>, (17.06.2011).

⁸³ *Conseil constitutionnel Annonce officielle de l'approbation du projet de Constitution*, Marpresse, <http://www.marpresse.com/>, 18.7.2011, *Morocco: Referendum results*, <http://www.morocboard.com>, (3.07.2011).

⁸⁴ Zob. ujednolicony tekst konstytucji „La Constitution de Royaume du Maroc” na oficjalnej stronie „Portail national du Maroc”, <http://www.maroc.ma>, (10.11.2011).

la decyduje jednak nie treść konstytucji, ale siła partii politycznych, które są wciąż słabe, co sprawia, że król zachował swoją silną pozycję⁸⁵.

Jedynie w opisywanej grupie referendum w państwie europejskim odbyło się w 2003 r. w Lichtensteinie. O jego wyjątkowości świadczy fakt, że doprowadziło nie tyle do osłabienia, co do wzmocnienia pozycji monarchy, a jego inicjatorem był sam książę. Hans-Adam II domagał się zmian ustrojowych od 10 lat. W 2003 r. zagroził, że w razie nieprzeprowadzenia zmian w konstytucji zwiększających jego uprawnienia wraz z rodziną opuści kraj i uda się na emigrację do Austrii (skąd wywodzi się ród Liechtensteinów).

W wyniku negocjacji politycznych 2 marca 2003 r. ustalono treść zmian przedstawionych do zatwierdzenia w drodze referendum. Obywatele głosowali nad dwoma projektami zmian. Propozycja tzw. „pokojoyej Konstytucji”, zakładającej ograniczenie władzy monarchy, została odrzucona stosunkiem głosów 83,44% przeciw wobec 16,56% za. Propozycje księcia zebrane w drugim projekcie uzyskały przychylność 64,32% głosujących wobec 35,68% głosów przeciwnych. Frekwencja wyniosła 87,67% uprawnionych do głosowania. Oddano 98,57% ważnych głosów⁸⁶.

Wśród wprowadzonych zmian znalazły się m.in.: prawo odwołania rządu, do którego książę stracił zaufanie oraz powołania rządu tymczasowego; zdobycie przez księcia istotnego wpływu na powoływanie sędziów dokonywane co prawda razem z parlamentem, ale pod kierunkiem księcia (art. 96); wyłączenie księcia spod funkcji kontrolnej Landtagu; prawo mianowania przez księcia na zastępcę pełnoletniego syna – w przypadku przeszkód w sprawowaniu urzędu lub chęci przygotowania syna do sukcesji (art. 13 bis); zastępca jest tak jak książę – prawnie nieodpowiedzialny; prawo wniesienia przez 1500 obywateli wotum nieufności wobec księcia (art. 13 ter.) – które jednak zostaje przedstawione pod rozważenie księciu, zgodnie z prawem dynastycznym, i po 6 miesiącach nakazuje księciu poinformować o jego decyzji (również odmownej); przekazanie szczegółowych kwestii dotyczących sukcesji oraz pełnoletności następcy i opieki nad nim regułom dynastycznym uchwalanym przez rodzinę panującą; nadanie gminom prawa do decydowania o wystąpieniu ze Związku, zmianie granic, połączeniu i powstaniu no-

⁸⁵ A. Charai, J. Braude, *All Hail the (Democratic) King*, „New York Times”, 12.07.2011, s. 23.

⁸⁶ Dane za: *Centre for Research on Direct Democracy (c2d)*, <http://www.c2d.ch>, (10.11.2011).

wych gmin; prawo weta absolutnego księcia wobec ustaw. Z inicjatywy księcia zmiana dotyczyła także wprowadzenia możliwości zniesienia monarchii na wniosek 1500 obywateli (art. 113)⁸⁷.

Referendum spotkało się z ostrą reakcją ze strony organizacji monitorujących poziom demokracji w Europie, które ostrzegły, że Księstwu Liechtensteinu może grozić izolacja polityczna. Media określiły zmianę jako wprowadzenie monarchii absolutnej, co jest oczywiście nieprawdą⁸⁸. Początkowo rozważano nawet wykluczenie Księstwa ze składu Rady Europy, ale ostatecznie uznano decyzję podjętą przez naród w referendum⁸⁹.

W 2009 r. w Danii odbyło się referendum w celu zatwierdzenia zmian dokonanych w Akcie o sukcesji z 1953 r., stanowiącym integralną część duńskiej konstytucji złożonej. Referendum zatwierdzające zmiany w konstytucji jest w Danii obligatoryjne. Zmiana wymaga najpierw decyzji podjętej przez większość dwóch kolejnych parlamentów, następnie zatwierdzenia w referendum, przy frekwencji co najmniej 40% uprawnionych do głosowania. Opisywana zmiana dotyczyła zrównania w prawach do tronu synów i córek (zniesienia zasady pierwszeństwa potomków płci męskiej)⁹⁰. Przy frekwencji wynoszącej 57,91% za zrównaniem płci głosowało 85,35% uczestników⁹¹. Wobec zdecydowanej przewagi liczebnej męskich potomków w linii sukcesyjnej tronu duńskiego zmiana ta nie ma znaczenia dla obecnej sytuacji. Z konstytucyjnego punktu widzenia interesujący i wzbudzający kontrowersje jest fakt pozostawienia bez zmian treści § 2 Konstytucji, który nadal stwierdza, że „władza królewska podlega dziedziczeniu przez mężczyzn i kobiety”⁹², odsyłając do postanowień szczegółowych Aktu o sukcesji. Można więc mówić jeśli nie o sprzeczności, to na pewno o braku spójności w regulacji konstytucyjnej.

⁸⁷ A. Labi, *Princely Prerogatives*, „Time. Europe” Vol. 159, No. 22, 2002.

⁸⁸ BBC News: *Liechtenstein prince wins powers*, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/2853991.stm>, (16.03.2003).

⁸⁹ G. Winkler, *The Council of Europe: Monitoring Procedures and the Constitutional Autonomy of the Member States*, Wien–New York, 2006, s. 49–52.

⁹⁰ J. Isherwood, *Referendum: Succession amendment confirmed*, <http://www.Politiken.dk>, 8.06.2009, (10.11.2011).

⁹¹ Dane za: *Centre for Research on Direct Democracy (c2d)*, <http://www.c2d.ch>, (10.11.2011).

⁹² Tekst za: *Konstytucja Królestwa Danii*, tłum. i wstęp M. Grzybowski, Warszawa 2002.

X.

Zjawisko obecności referendum w praktyce politycznej państw monarchicznych jest faktem, który na tle treści uregulowań konstytucyjnych wielu państw monarchicznych nie wymaga dodatkowego uzasadniania. Zaprezentowany materiał badawczy dowodzi jednak przede wszystkim istnienia „referendum monarchicznego” jako sposobu podjęcia przez większość obywateli państwa decyzji związanej z monarchiczną formą państwa – jej wprowadzenia, zniesienia lub modyfikacji. Kategoria ta nie jest tożsama z pojęciem „referendum w monarchii”. Istnieje szeroki zbiór referendum organizowanych w monarchiach, które jednak nie dotyczą żadnego z wymienionych tematów⁹³. Ponadto opisany przedmiot lub cel mogą mieć (i miały) referenda organizowane również w państwach niemonarchicznych.

Cechą o charakterze materialnym łączącą wszystkie omówione referenda monarchiczne jest ich związek z kwestią monarchiczną. Wspólną cechą formalną jest ich ogólnokrajowy charakter.

W warstwie szczegółowej zauważamy dalsze podobieństwa, ale również liczne różnice. Jest to szczególnie widocznie na przykładzie najliczniejszej grupy referendum, których celem była transformacja monarchii w republikę. Źródłem różnic są przede wszystkim dwa czynniki – poziom kultury prawnej oraz sytuacja polityczna istniejąca w danym miejscu i czasie.

Wśród omówionych przykładów przeważają referenda zorganizowane w momentach przełomowych dla każdego z państw. Za wydarzenia istotne dla faktu zorganizowania referendum oraz dla ich rezultatu można uznać przykładowo konflikt wewnętrzny w Grecji czy Rwandzie, kryzys sukcesyjny w Kambodży, jak i zakończenie działań wojennych w Europie po II wojnie światowej czy w Azji po wojnie w Indochinach. Poziom kultury prawno-politycznej miał z kolei znaczenie dla formy konkretnych referendum: poziomu frekwencji, wystąpienia i skali fałszerstw, sposobu sformułowania pytań (np. sugerujący odpowiedź, wzbudzający zastrzeżenia – RPA,

---

⁹³ Jako przykład wskazać można przepisy Konstytucji i praktykę polityczną Królestwa Danii. Konstytucja tej monarchii konstytucyjnej, której suwerenem jest formalnie monarcha, zna cztery rodzaje referendum – dotyczących zatwierdzenia zmiany konstytucji, zatwierdzenia ustawy, progu wiekowego praw wyborczych oraz przekazania kompetencji państwa organom międzynarodowym. Do tej pory odbyło się kilkanaście referendum (zob. P. Uziębło, *Demokracja partycypacyjna*, Gdańsk 2009, s. 81–83). Spośród nich jedynie najnowsze, wspomniane w niniejszym opracowaniu, zaliczam do „referendum monarchicznych”.

Australia) czy zachowania standardów kampanii referendalnej. Na przebieg i rezultat referendum monarchicznych wpływ wywarły również względy szczegółowe. Zróżnicowanie wewnętrzne kategorii referendum monarchicznych jednocześnie zbliża je *en bloc* do zbioru pozostałych referendum, równie niejednolitego. Można bez trudu wskazać odpowiedniki niemonarchiczne wymienionych czynników wpływających na poszczególne referenda i świadczących o ich zróżnicowaniu. Odmienności dotyczą tutaj, poza *stricte* monarchicznym lub niemonarchicznym rodzajem czynnika, przede wszystkim jego intensywności wynikającej właśnie z konkretnego kontekstu historycznego i prawnoustrojowego. Wymieńmy więc: dobrą lub złą ocenę osoby monarchy (prezydenta, premiera), krótką lub obcą tradycję danej formy ustrojowej (w przypadku monarchii – postkolonialną, powiązaną z dyktaturą lub w inny sposób zależną od drugiego państwa), silne zaangażowanie czynników zewnętrznych (np. wpływ prorepublikańskiej aktywności Amerykanów na zniesienie monarchii w Wietnamie i Islandii), obawę przed alternatywą ustrojową, np. niestabilnością rządów republikańskich.

Referenda monarchiczne nie odbyły się wyłącznie w państwach o ugruntowanym ustroju czy utrwalonej państwowości (Wietnam). Dla części państw było to pierwsze referendum w historii i jedyne przez wiele następných lat (Włochy⁹⁴), dla innych – kolejne z wielu (Maroko). Z konstytucyjnoprawnego punktu widzenia interesujący jest fakt, że nie wszystkie referenda odbyły się w państwach, których konstytucje przewidywały tę instytucję ustrojową. Zanotowana szczególna podstawa prawna w formie specjalnego dekretu głowy państwa czy ustawy parlamentu stanowi wyjątek od zasady obowiązkowego, konstytucyjnego zakotwiczenia tej instytucji.

Ogólne definicje referendum zaproponowane przez doktrynę określają je jako formę podejmowania decyzji przez zbiorowy podmiot suwerenności (lud, naród), w drodze głosowania powszechnego, w sprawach o szczególnym znaczeniu dla państwa lub lokalnej wspólnoty⁹⁵. W warstwie formalnej referenda monarchiczne nie różnią się w istotny sposób od pozostałych rodzajów referendum. Przesłanki uznania referendum za wiążące (frekwen-

⁹⁴ M. Lorencka, *Rola i znaczenie instytucji referendum we współczesnych Włoszech*, „Przeгляд Prawa Konstytucyjnego” nr 1, 2010, s. 177–178.

⁹⁵ Zob. B. Banaszak, *Porównawcze prawo konstytucyjne współczesnych państw demokratycznych*, Kraków 2007, s. 249; M. Jabłoński, *Referendum ogólnokrajowe w polskim prawie konstytucyjnym*, Wrocław 2001, s. 10; P. Uziębło, *Demokracja...*, s. 44, A. Rytyel-Warzocho, *Referendum ogólnokrajowe w państwach Europy Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 2011, s. 17–18.

cja, większość głosów) są tutaj na ogół typowe i podobne. Czynnikiem decydującym o odmiennościach konkretnych przypadków odbytych referendów, jakim jest poziom kultury prawnej występującej w poszczególnych państwach, ma podobne znaczenie jak dla oceny ogółu referendów (monarchicznych i pozostałych). Niski poziom tej kultury wynikający z rozmaitych przyczyn (m.in. brak lub skromne tradycje konstytucjonalizmu, wyjątkowa sytuacja polityczna – jak wojna lub okupacja – niski poziom partycypacji społecznej, mentalność) powoduje, że w stosunku do wielu referendów można zgłosić zarzut ich fasadowego, a nawet fikcyjnego charakteru. Z tego powodu zaliczenie niektórych spośród omówionych głosowań do kategorii referendów może budzić zastrzeżenia. Uczyniono to dla pełniejszego ukazania zjawiska. Licznej grupie zaprezentowanych referendów monarchicznych, w których doszło do fałszerstw i naruszeń podstawowych standardów prawnych, odpowiada równie liczny *toutes proportions gardées* zestaw takich referendów „niemonarchicznych”.

To, że referenda monarchiczne dostarczają nam przykładów na poparcie wszystkich zarzutów zgłaszanych pod adresem referendów *in genere*, jedynie potwierdza, że nie są one instytucją prawną *sui generis*, ale odmianą referendum. Podając za B. Banaszakiem najczęściej zgłaszane zastrzeżenia⁹⁶, referenda monarchiczne bywają zarówno hamulcem zmian, ponieważ obywatele się ich obawiają (Australia), mechanizmem decyzyjnym większości wykluczającym uprawnienia mniejszości, a nawet grożącym konfliktem wewnętrznym (Włochy, Grecja, prowincja Natal, Australia), czynnikiem polaryzującym stanowiska, wykluczając dyskusję i negocjacje. Deformowanie wyników referendów z użyciem kosztownych metod socjotechnicznych lub zwyczajnych fałszerstw nie jest obce referendom monarchicznym. Podobnie fakt podejmowania istotnych decyzji ustrojowych przez jednostki, które słabo lub w ogóle nie orientują się w zagadnieniach szczegółowych dotyczących kwestii rozstrzyganej w referendum.

Stosując popularną klasyfikację referendów konstytucyjnych, ustawowych i problemowych, referenda monarchiczne można zaliczyć w większości do trzeciej grupy. Szczegółowa materia referendów monarchicznych jest różnorodna. Obejmuje zarówno kwestie uniwersalne, niezwiązane wyłącznie z ustrojem monarchicznym (uniezależnienie polityczne państwa, zniesienie ustroju narzuconego siłą, zażegnanie konfliktu wewnętrznego, likwidacja

⁹⁶ B. Banaszak, *op.cit.*, s. 305–307.

państwowości, reforma ustrojowa państwa), jak również *stricte* monarchiczne (zniesienie unii personalnej, zażegnanie kryzysu sukcesyjnego, restytucja, zniesienie lub ustanowienie monarchii, zażegnanie wojny domowej między zwolennikami i przeciwnikami monarchii, zmiana reguł sukcesji tronu, reforma zmierzająca do wzmocnienia lub osłabienia pozycji monarchy).

Przedstawione przykłady dowodzą, że podstawową funkcją referendum monarchicznych jest dokonywanie transformacji ustrojowej, szczególnie w kierunku zniesienia monarchii, ściśle powiązane z czynnikiem legitymizacyjnym dotyczącym osoby monarchy lub systemu ustrojowego. Zwycięstwo monarchii (monarchy) wzmocnia ją (jego) i dodatkowo legitymizuje, klęska – osłabia, jednocześnie legitymizując nową formę ustrojową.

Jaskrawym przykładem są referenda, których wyniki sfałszowano lub zorganizowane w warunkach reżimu totalitarnego. Ciekawym przykładem są referenda we Włoszech i w Grecji (1974 r.), gdzie pomimo wcześniejszych decyzji elit politycznych, a nawet referendum o zniesieniu monarchii, przeprowadzonych jednak w warunkach dyktatury, nowe, demokratyczne władze nie chciały opierać się na takiej legitymacji i zdecydowały o ponowieniu głosowania. Inaczej stało się w Bułgarii i Albanii, gdzie wola zerwania z długotrwałym ustrojem totalitarnym, który przerwał ciągłość tradycji monarchicznej, zdecydowała o zwróceniu się w stronę systemu demokratycznego.

W sferze rozważań teoretycznych można postawić tezę, że transformacja ustrojowa dokonana w drodze referendum z monarchii na republikę jest w pełni uprawniona wyłącznie w monarchii konstytucyjnej, jeśli obowiązująca ustawa zasadnicza ustanawia zasadę suwerenności narodu oraz przewiduje instytucję referendum. W odmiennej sytuacji prawnoustrojowej (inna odmiana monarchii lub inne przepisy konstytucji, np. nieprzewidujące instytucji referendum lub ustanawiające suwerenną władzę króla) odwoływanie się do referendum, szczególnie w celu zniesienia monarchii, bez dobrowolnego udziału monarchy, nosi znamiona zamachu stanu następczo legitymowanego głosowaniem powszechnym.

Szczególnie interesujące są przypadki zorganizowania referendum w celu wprowadzenia lub restytucji monarchii, a więc na ogół w warunkach systemu republikańskiego. W takiej sytuacji odwołanie się do decyzji obywateli z jednej strony również stanowi formę legitymizacji ewentualnej zmiany ustrojowej, ale z drugiej – jeszcze przed objęciem władzy przez przyszłego monarchę ogranicza jej zakres. Świadczy o zależności władzy monarchy od

ludu (narodu), bez względu na ewentualną inną treść konstytucji. Dając władzę, naród potwierdza prawo do jej odebrania, co czyni go *de facto* suwerenem. Trudno wyobrazić sobie wprowadzenie w drodze referendum ustroju monarchii nieograniczonej. Podstawową funkcją każdego referendum jest korzystanie przez naród z atrybutu suwerenności⁹⁷, co w przypadku referendum monarchicznych jest szczególnie istotne.

Referenda które dotyczyły zniesienia monarchii, często przeradzały się w plebiscyt popularności monarchy. Korzystny dla niego wynik głosowania stanowił dodatkowy czynnik legitymujący jego władzę oraz ustrój monarchiczny. Niekorzystny decydował o zniesieniu monarchii (np. znaczenie autorytetu Elżbiety II dla wyników referendum w Australii czy Tuvalu oraz negatywna ocena panowania królów Grecji, Sikkimu czy Włoch). Literatura dotycząca referendum zna zagadnienie personalizacji problemu stanowiącego przedmiot referendum, która przejawia się w transformacji głosowania w pośredni plebiscyt popularności określonego polityka utożsamianego z konkretną odpowiedzią na pytanie referendalne (król, premier)⁹⁸. Przeprowadzone badania referendum monarchicznych pozwalają na stwierdzenie, że zjawisko to było częste i miało istotny wpływ na rezultat głosowania.

Wśród referendum monarchicznych zorganizowanych w celu dokonania lub zatwierdzenia reform w ramach systemu monarchicznego znalazły się zarówno takie, które zmierzały do osłabienia władzy monarszej i transformacji monarchii nieograniczonej w konstytucyjną (np. Maroko, Bahrajn), jak i odwrotnie – znacznego wzmocnienia pozycji monarchy (Liechtenstein). Ocena faktycznego wpływu rezultatu referendum na pozycję monarchy nie jest jednak oczywista. Sam fakt wyboru referendum jako formy decydowania lub współdecydowania narodu o reformie monarchii można już uznać za przejaw słabości monarchy. Dowodzi, że w warunkach monarchii ograniczonej ani kompetencje, ani autorytet króla nie wystarczają do przeprowadzenia określonych zmian. Jest to dodatkowe potwierdzenie suwerenności narodu, bez względu na treść konstytucji. Referendum osłabiające formalnie władzę monarchy można jednak pod pewnymi warunkami postrzegać jako sukces monarchii, a więc także pośrednie wzmocnienie pozycji króla, jeśli ustrój monarchii zostaje zachowany.

⁹⁷ A. Rost, *Institucje współczesnego prawa konstytucyjnego*, Poznań 2005, s. 79.

⁹⁸ P. Uziębło, *Inicjatywa ustawodawcza obywateli w Polsce na tle rozwiązań ustrojowych państw obcych*, Warszawa 2006, s. 20.

Wśród przedstawionych referendum monarchicznych większość dotyczyła kwestii fundamentalnych. W przypadku zniesienia i restytucji monarchii sięgnięcie po instytucję referendum wydaje się oczywiste. W pierwszym przypadku pozwala uniknąć sytuacji, w której decyzja o zachowaniu ustroju monarchii zależeć będzie od samego monarchy, w drugim – jest konieczne z powodu braku monarchy, a wydaje się rozwiązaniem bardziej odpowiadającym randze problemu niż decyzja parlamentu.

Istotnym uzupełnieniem prezentacji przeprowadzonych referendum monarchicznych są trzy przykłady uregulowania referendum monarchicznego *expressis verbis* w konstytucji. Żadne z nich nie doczekało się dotąd realizacji, a jednak każde stanowi przykład instytucji unikalnej, a jednocześnie stanowiącej podsumowanie omówionego dorobku praktyki referendum monarchicznych. Są to również trzy przykłady monarchicznych referendum obligatoryjnych, a więc takich, których przeprowadzenie stanowi warunek *sine qua non* podjęcia określonej decyzji⁹⁹.

W najnowszej, a jednocześnie pierwszej pełnej Konstytucji Republiki Burundi¹⁰⁰ z 2005 r. (zatwierdzonej w referendum) znalazł się przepis, który przewiduje możliwość zorganizowania referendum przywracającego ustrój monarchiczny i określającego jego kształt. Fakt zawarcia tej normy już w art. 4 z 307 dowodzi rangi tego przepisu¹⁰¹. Co ważniejsze, Konstytucja przewiduje również inne odmiany referendum, oprócz ogólnej regulacji (art. 7) obligatoryjne referenda: konstytucyjne (art. 298) i w sprawie zbycia, zamiany lub przyłączenia terytorium do państwa (art. 295). Czyni to z referendum z art. 4 szczególną odmianę tej instytucji.

Konstytucja Księstwa Liechtenstein po wspomnianych zmianach z 2003 r. przewiduje możliwość zorganizowania referendum w celu zniesienia monarchii (art. 113). Wniosek co najmniej 1500 obywateli prowadzi do przygotowania projektu nowej, republikańskiej konstytucji i zarządzenia referendum w celu jej zatwierdzenia w okresie od 1 do 2 lat. Podjęcie decyzji wymaga większości absolutnej głosujących. Książę może przedstawić własny projekt nowej konstytucji. W takim wypadku głosowanie odbędzie się

⁹⁹ A. Rytel-Warzocho, op.cit., s. 20; B. Banaszak, op.cit., s. 309–310.

¹⁰⁰ Burundi powstało po rozpadzie państwa Rwanda–Urundi i likwidacji monarchii Tutsi.

¹⁰¹ Loi N° 1/010 du 18.3.2005 portant promulgation de la Constitution de la Republique du Burundi.

w dwóch turach. W pierwszej obywatele, mając dwa głosy, będą wybierać spośród trzech konstytucji (obowiązującej i dwóch projektów). Dwie zwycięskie propozycje zostaną poddane kolejnemu głosowaniu po upływie 14 dni. Zniesienie monarchii wymaga udzielenia poparcia konstytucji republikańskiej przez absolutną większość głosujących¹⁰². Ta sama Konstytucja przewiduje również specjalną instytucję zbiorowego wotum nieufności dla monarchy, które może prowadzić do jego abdykacji bez jednoczesnej likwidacji monarchii (art. 13 tertio). Procedura wymaga zebrania m.in. 1500 podpisów pełnoprawnych obywateli państwa oraz przeprowadzenia specjalnego referendum.

Warto podkreślić, że przepis dotyczący referendum w sprawie restytucji monarchii w Burundi znajduje się w konstytucji państwa republikańskiego. Konstytucja Liechtensteinu zawiera jego monarchiczny odpowiednik – ustanawiający referendum w sprawie zniesienia monarchii. Drugi typ referendum monarchicznego przewidziany w Konstytucji Liechtensteinu to przykład, w zależności od rezultatu głosowania, referendalnego wotum nieufności lub zaufania wobec osoby monarchy.

Odwołanie się do instytucji referendum w monarchiach zdarza się rzadko. Może to być spowodowane różnicą w funkcji, jaką pełnią referenda w republikach i monarchiach. O ile w państwach republikańskich referenda organizowane są zazwyczaj w kwestiach szczegółowych, a więc potencjalnie – częściej, o tyle w monarchiach dotyczą zagadnienia fundamentalnego dla ustroju – legitymizacji systemu ustrojowego i w efekcie jego utrzymania lub zmiany.

Organizowanie referendów w monarchiach konstytucyjnych w celu zmiany ustroju na republikański zdaje się dowodem realizacji scenariusza powolnego zaniku monarchii. Tezie tej przeczą jednak przykłady referendów zorganizowanych w celu zniesienia monarchii zakończonych wynikiem negatywnym, a także mające na celu bezpośrednio lub pośrednio wzmocnienie pozycji monarchy. Decyzje władców Bahrainu i Maroka o transformacji ustrojowej w kierunku ustanowienia monarchii konstytucyjnej zarówno uchroniło społeczeństwa przed rozlewem krwi, do czego doszło w innych państwach regionu, jak również zapewniło przetrwanie rządów monar-

---

¹⁰² Constitution of the Principality of Liechtenstein (LR 101), The Government Legal Services of the Principality of Liechtenstein, 2009, <http://www.llv.li/verfassung-e-01-02-09.doc.pdf>, (11.11.2011).

chicznych pod berłem aktualnych dynastii. O ile monarchia tradycyjna ma taki rezerwowy scenariusz, republiki wobec zamieszek zazwyczaj uciekają się do brutalnych pacyfikacji¹⁰³.

Chociaż nie doszło do tej pory do przeprowadzenia zakończonego sukcesem referendum w sprawie instalacji lub restytucji monarchii w państwie republikańskim, nie można wykluczyć, że takie wydarzenie będzie miało miejsce, tym bardziej, że referendum wydaje się optymalną formą restytucji monarchii, a poparcie dla monarchii co pewien czas odżywa i wzrasta¹⁰⁴. Pierwsze przypadki konstytucyjnej regulacji dotyczącej referendum o restytucji monarchii już zaistniały (Brazylia, Burundi).

Summary

Monarchy by the Will of Nation: the Legitimacy, Abolishment, Restoration and Adjustment of the Monarchical System by means of a Referendum in the Contemporary Political Practice (1944–2011)

Subject matter of this article draws our attention to cases of using the democratic institutions in a monarchical system, especially – referendum. It is worth a closer look at the role played by referendum in the history of monarchical system of government. The article presents a broad research material. The study material covers the period from the end of World War II because of the enormous importance of this global conflict for the history of constitutionalism. An exception was made for events in Iceland. A referendum was held there in 1944. Although the war lasted, the result had a decisive influence on the form of the state in the postwar period. All other referendums described in the article took place after the war. During this period, 22 referendums related to the monarchy were held. In some countries for two (Maldives, Sikkim), and even three times (Greece).

The presented research material has prompted the author to ask several questions: „what were the main factors that determined the success or failure of referendums on the removal or restoration of the monarchy”, „Has a referendum in the monarchy completely different or the same function as in the republics:

¹⁰³ S. J. King, *op.cit.*, s. 1–8.

¹⁰⁴ Zob. J. D. Mayer, L. Sigelman, *Zog for Albania, Edward for Estonia, and Monarchs for All the Rest? The Royal Road to Prosperity, Democracy, and World Peace*, „Political Science and Politics” Vol. 31, No. 4, 1998, s. 771–774.

„If traditional classification of referendums include those held in monarchies or they require a broadening of separate categories”. The author gives answers to these questions.